

EKONOMSKI INSTITUT
SARAJEVO

STRATEGIJA RAZVOJA BANJSKO- REKREATIVNOG TURIZMA U OPĆINI OLOVO

EKONOMSKI INSTITUT SARAJEVO

STRATEGIJA RAZVOJA BANJSKO-REKREATIVNOG TURIZMA U OPĆINI OLOVO

EKONOMSKI INSTITUT SARAJEVO

ZA ISTRAŽIVAČA

Prof. dr. Anto Domazet, redovni profesor
Direktor Ekonomskog instituta Sarajevo

ISTRAŽIVAČKI TIM

Prof. dr Vesna Babić-Hodović, rukovodilac projekta i autor priloga
Prof. dr Anto Domazet, autor priloga
Prof. dr Veljko Trivun, autor priloga
Mr. Senad Softić, autor priloga

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. PREGLED TURISTIČKE I BANJSKO-REKREATIVNE POTRAŽNJE U BOSNI U HERCEGOVINI U PERIODU 1996-2007	5
3. OSNOVNE INFORMACIJE O OPĆINI OLOVO	8
3.1. Prirodni potencijali	8
3.2. Stanovništvo i privreda	10
3.2.1. Struktura privrede u Olovu	11
3.2.2. Stanovništvo kao dimenzija razvoja	12
3.2.3. Privredni izazovi u opredjeljenju za razvoj turizma	13
3.2.4. Javni interesi	14
3.3. Ekonomska situacija	15
4. TURISTIČKI I BANJSKO-REKREATIVNI POTENCIJALI U OPĆINI OLOVO	16
4.1. Banjski potencijali	16
4.2. Planinski i sportski turizam	17
4.3. Seoski turizam	20
4.4. Kulturno – istorijsko nasljeđe u funkciji obogaćivanja turističke ponude	21
4.5. Pregled postojećih i potencijalnih turističkih i banjsko-rekreativnih kapaciteta na području općine Olovo	24
4.6. SWOT matrica	28
5. STRATEGIJA RAZVOJA TURISTIČKE I BANJSKO-REKREATIVNE PONUDE NA OPĆINI OLOVO	29
5.1. Vizija razvoja turističke ponude	29
5.2. Strategija razvoja turizma	29
5.2.1. Ciljevi	29
5.2.2. Modeli rasta turizma na općini Olovo	30
5.2.3. Programi za realizaciju strategije turizma	33
5.3. Inicijatori i nosioci realizacije vizije i programa turizma	34
5.4. Mjere za sprovođenje strategije	35
5.5. Mjere za sprovođenje strategije – pravni okvir	37
5.5.1. Pravni okvir – uvod	37
5.5.2. Postojeće stanje	37
5.5.3. Izbor optimalnog modela za eksploataciju kapaciteta Aquaterma	38
6. FINANSIRANJE I EFEKTI REALIZACIJE STRATEGIJE	42
6.1. Efekti realizacije strategije	42
6.1.1. Efekti na nivou turističke ponude	42
6.1.2. Efekti na privredni razvoj općine Olovo	44
6.1.3. Efekti za regiju i BiH	45
6.2. Aproksimacija efekata po osnovu proširenja kapaciteta Hotela «Aquaterm» Olovo	47
6.3. Aproksimacija efekata po drugim osnovama	48
7. PREGLED POJEDINAČNIH PROGRAMA I DINAMIKA REALIZACIJE	50
8. ZAKLJUČAK	53
9. REGULATIVA, LITERATURA I PRILOZI	55

1. UVOD

Na osnovu izraženih potreba općine Olovo i sporazuma postignutog između općine (načelnika Općine) i Agencije za ekonomski razvoj regije Sarajevo SERDA, provedena je tenderska procedura i izabran Ekonomski institut za najpovoljnijeg ponuđača u izradi projekta Razvoj banjskog turizma na području općine Olovo. U skladu sa projektnim zadatkom koji je poslužio kao podloga za raspisivanje tendera, Ekonomski institut formirao je tim eksperata iz oblasti turizma, marketinga, finansija i prava koji su koristeći

naučne metode: analizu, sintezu, komparaciju i istraživanje na terenu pristupili izradi pomenute Strategije.

Cilj ovako koncipiranog projekta je da se na temelju objektivne analize i procjene postojećih resursnih i ljudskih potencijala predlože mogući pravci razvoja, objektivno ocijene njihove prednosti i nedostaci i prezentiraju savremena dostignuća u oblasti razvoja banjskog, zdravstvenog, i ostalih oblika turizma za koje općina Olovo posjeduje odgovarajuće pretpostavke.

U predlaganju gore navedenog, temeljem usvojenih opredjeljenja i objektivnog stanja, okosnicu budućeg razvoja činiće upravo termalni kapaciteti koji su najznačajniji resurs za razvoj turističke i zdravstvene ponude.

2. PREGLED TURISTIČKE I BANJSKO-REKREATIVNE POTRAŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1996-2007

Kretanje turističke tražnje i posebno banjsko-rekreativne potražnje u Bosni i Hercegovini u poslijeratnom periodu pod značajnim je uticajem ratnih dešavanja i svih problema sa kojima se u postratnom, kriznom periodu suočavaju slične zemlje. Dakle, negativan imidž, percepcija nesigurne razrušene turističke destinacije, one koja nije u mogućnosti ponuditi značajnije sadržaje, karakteristike su slike o ponudi u oblasti bosanskohercegovačkog turizma.

Neriješeno i neregulisano stanje u oblasti turizma, neusaglašena regulativa na prostorima dva entiteta, promašena rješenja u pogledu ukidanja turističkih zajednica na nivou općina obilježila su protekli period. Logično da ništa od navedenog nije moglo doprinijeti razvoju i jačanju turističke ponude, stoga ni rast ni oporavak turističke tražnje na ovom prostoru ne bilježe željene rezultate. Dodaju li se tome problemi nedovršenog deminiranja prostora, rastuće nesigurnosti i siromašne ponude, ne čudi zašto turisti još uvijek u širokom luku zaobilaze BiH.

Iz prezentirane tabele broj 1 može se uočiti da se broj dolazaka turista na prostor Bosne i Hercegovine u periodu 1998. do 2005. povećao sa 189 000 na 274 000, odnosno za 45 %, pri čemu je povećanje u broju stranih gostiju značajno već u poređenju sa domaćim, 75% , odnosno 16% respektivno. Sličan trend može se zabilježiti i kod noćenja, dakle povećanje broja noćenja uglavnom je rezultat povećanja noćenja koje realizuju strani gosti.

Tabela 1 Pregled broja turista u BiH

	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
1998	189	99	90	453	222	231
1999	199	110	89	474	260	214
2000	221	113	108	511	248	263
2001	186	96	90	421	199	222
2002	215	111	104	506	231	275
2003	228	112	116	509	223	286
2004	258	122	136	562	241	321
2005	274	116	158	596	245	151

Izvor: Statistički godišnja/ljetopis 2006, str. 209

U periodu od 1998. do 2001. godine nisu evidentirane posjete (dolasci i noćenja) u banjskim mjestima, dok je u 2002. godini broj posjeta banjskim mjestima iznosio 7.000, zatim pao na 3.000 u 2003. da bi konačno dostigao 5.000 u 2005. godini, odnosno 9.000 noćenja u 2002. godini, preko 12.000 u 2003. godini, do 8.000 u 2005. godini. Ovo implicira i prosječno zadržavanje u banjskim mjestima koje se kreće od 1,3 u 2002, preko 4,0 u 2003. godini, do 2,0 u 2004 i 2005. godini.

Objektivno gledano, obzirom na prirodu usluga, daleko je značajniji razlog za zabrinutost činjenica da je zadržavanje u banjskim mjestima svega dva dana, od kretanja broja posjeta banjama. Naime, po prirodi svojih usluga banjski i zdravstveni turizam i ponuda impliciraju duži boravak, tako da je nejasno zašto je evidentirano vrlo kratko zadržavanje u 2004. i 2005. godini. Ukoliko se ova činjenica posmatra u svjetlu nastojanja da banjski turizam posluži kao podloga i sredstvo za produženje boravka turista u Bosni i Hercegovini onda je ovaj problem još izraženiji.

Tabela 2 Dolasci turista po vrstama turističkih mjesta

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
DOLASCI	189	199	221	186	215	228	258	274
Sarajevo	47	60	75	73	71	94	105	116
Banjska mjesta	-	-	-	-	7	3	4	5
Primorska mjesta	23	29	30	26	44	42	42	50
Neturistička mjesta	119	110	116	87	93	89	107	103
DOMAĆI	99	110	113	96	111	112	122	116
Sarajevo	11	15	22	23	25	29	33	34
Banjska mjesta	-	-	-	-	3	3	3	4
Primorska mjesta	12	22	21	17	27	26	24	25
Neturistička mjesta	76	73	70	56	56	54	62	53
STRANI	90	89	108	90	104	116	136	158
Sarajevo	36	45	53	50	46	65	72	82
Banjska mjesta	-	-	-	-	4	-	1	1
Primorska mjesta	11	7	9	9	17	16	18	25
Neturistička mjesta	43	37	46	31	37	35	45	50

Tabela 3 Noćenja turista po vrstama turističkih mjesta

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
NOĆENJA	453	474	511	421	506	509	562	596
Sarajevo	114	155	176	166	179	190	220	245
Banjska mjesta	-	-	-	-	9	12	7	8
Primorska mjesta	108	107	123	106	182	171	159	171
Neturistička mjesta	231	212	212	149	136	136	176	172
DOMAĆI	222	260	248	199	231	223	241	245
Sarajevo	26	33	42	43	55	51	62	67
Banjska mjesta	-	-	-	-	4	5	6	7
Primorska mjesta	48	78	74	60	90	84	76	82
Neturistička mjesta	148	149	132	96	82	83	97	89
STRANI	231	214	263	22	275	286	321	351
Sarajevo	88	122	134	123	124	139	158	178
Banjska mjesta	-	-	-	-	5	7	1	1
Primorska mjesta	60	29	49	46	92	87	83	89
Neturistička mjesta	83	63	80	53	54	53	79	83

Analitički posmatrano može se zaključiti da je broj dolazaka u 2003. godini značajno nadmašio prethodnu godinu, čak za 30%, dok nakon toga u 2004. godini dolazi do značajnog pada, odnosno blagog rasta broja posjeta ovim mjestima u 2005. godini.

Takođe posebno je značajna činjenica da se kretanje broja posjeta i broja noćenja značajno razlikuje kod domaćih i stranih gostiju: kod domaćih gostiju je kretanje broja dolazaka prilično konzistentno u posmatranom periodu, dok je kod stranih gostiju, nakon 2002. godine (kad bilježimo najveće učešće) u 2003. godini potpuno izostao dolazak stranih gostiju u banjska mjesta. Isti se u 2004. i 2005. godini zadržava na visini od 1.000 (bar je toliko evidentirano).

Konzistentno tome je kretanje broja noćenja kod domaćih i stranih gostiju. Domaći gosti bilježe konstantan i konzistentan rast noćenja (povećanje od 1.000 noćenja godišnje) u periodu 2003-2005, dok strani turisti imaju najznačajniji uticaj u 2002 (5.000 noćenja) i 2003. godini (7.000) i drastičan pad u naredne dvije godine (na 1.000 noćenja po godini).

3. OSNOVNE INFORMACIJE O OPĆINI OLOVO

Olovo je smješteno u blizini glavnog grada, 56 km od Sarajeva, na ušću rijeka Stupčanice i Biošnice gdje se formira rijeka Krivaja.

Ovakva pozicija, uz prirodne karakteristike i ljepote mjesta i njegove okoline, kreiraju pretpostavke za razvoj zdravstvenog, zimskog, planinskog, lovnog i ribolovnog turizma.

3.1. Prirodni potencijali

Područje ima izuzetno razvijene prirodne potencijale, vodene, drvene, a u izvjesnoj mjeri i rudne (ruda olova) po čemu je mjesto dobilo ime. Od cjelokupne površine područja Olova 70% je pod šumama i šumskim zemljištem koje pored privrednog značaja ima još zdravstvenu, hidrološku i druge funkcije.¹ Struktura šumskih površina je veoma povoljna, jer najveći dio čine ekonomske šume. Na temelju korištenja ovih potencijala, u prošlosti je bila razvijena rudarska djelatnost i formirano mjesto. Sa druge strane, prirodni potencijalni mineralne ljekovite vode uticali su na izgradnju ponude zdravstvenih usluga, po kojima je Olovo vrlo poznato.

Kad je riječ o prirodnim potencijalima općine Olovo iste je moguće klasificirati u tri grupe u zavisnosti od njihove atraktivnosti i prioriteta njihovog aktiviranja, zasnovanih na mogućoj tržišnoj valorizaciji.

U prvu grupu, najznačajnijih prirodnih turističkih potencijala, koje općina može iskoristiti spadaju izvori termalne ljekovite vode i akrotermalna vrela Olova, koji se adekvatno organizovani mogu koristiti tokom cijele godine. Ovo je posebno značajno obzirom na činjenicu da je ovakav potencijal izvanredna podloga za razvoj one vrste turizma koja bilježi znatno manja sezonska kolebanja u poređenju sa drugim vrstama turizma. Kombinovano sa potencijalima za razvoj zimskog turizma, Olovo, kao planinsko-klimatsko područje moglo bi osigurati jako dobre predispozicije za razvoj zimskog i zdravstvenog turizma.

¹ Zavod za regionalno i prostorno planiranje i izradu analiza Sarajevo, „Studija o mogućnosti razvoja turizma na području općine Olovo“ 1968.

U drugu grupu, možemo smatrati ostale vodene potencijale. Površinski tokovi na ovom području prema ihtiološkoj klasifikaciji i ekološkim uslovima, pripadaju tipu čisto salmonidnih voda sa izuzetkom rijeke Krivaje ispod Olova. To su vanredno povoljna ribolovna područja, koja se ubrajaju u prvu kategoriju sportsko – turističkih ribolovnih terena, koji su naseljeni potočnom pastrmkom, lipljanom, mladicom, te klijenom škobaljkom potočnom mrenom i dr. a naseljeni su i rak kamenjar i plemeniti rak. Planinske rijeke Stupčanica i Bioštica, koje tvore Krivaju, svojim ljepotama privlače veliki broj ljubitelja sportskog ribolova, te prijatelje prirode uopšte koji čine većinu izletnika na ovim prostorima.

Rijeka Krivaja je na području općine Olovo dužinom od 35 km i pruža izvanredne mogućnosti za različite vrste turističke ponude. Prije svega tu mislimo na mogućnost organizovanja rafting tura, ali i na potencijale za razvoj sportskog ribolova i fly fishinga, obzirom da su prema procjeni stručnjaka iz ove oblasti ovdje prisutne izvanredne mogućnosti za ovu vrstu turističkih sadržaja.

Trenutno se jednom godišnje organizuje rafting tura u organizaciji rafting kluba iz Zavidovića. Ista traje 3 dana i prelazi se udaljenost od 72 km. Tek ove godine je u Olovu registrovan rafting klub, što otvara mogućnosti za organizaciju manjih tura, na dijelu Krivaje koja se nalazi na prostoru općine Olovo, ali koje bi (za razliku od aktuelnih) osigurale finansijske efekte i za općinu Olovo.

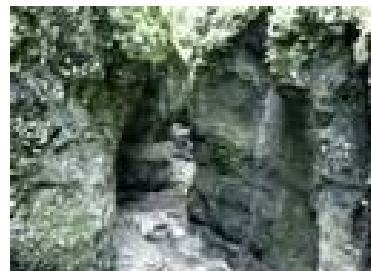
Treću grupu čine prirodni potencijali za razvoj drugih djelatnosti, poljoprivrede i uzgoja i sakupljanja šumskog bilja, razvoja izletničkog turizma na postojećim prirodnim terenima, te razvoj lovnog i ribolovnog turizma (sporta) na bazi raspoloživih potencijala Olova, kao što su izletišta Zeleni vir, okruženo crnogoricom, pogodno za kupanje i ribolov, Orlja i Solun na Krivaji. Jedna od najznačajnijih prirodnih ljepota na području Olova je čuvena klisura u Čudama (7 km od Olova) koja se po veličini i atraktivnosti može svrstati u jednu od najljepših u zemlji, pa čak i u regionu (na prostoru bivše Jugoslavije). Vrlo značajna prirodna turistička atrakcija je i Bijambarska pećina, udaljena 17 km od Olova, drugi najveći speleološki objekat u BiH, djelimično uređen za turističke posjete

Vrlo interesantan i atipičan prirodni potencijal, neka vrsta rariteta koje Olovo posjeduje je velika tisa (*taxus baccata* L) u Bukovom Dolu kod Olova, koja po veličin dolazi odmah poslije Carskog hrasta u Rankovićima kod Travnika. Širina granja krošnje ove tise je 32 metra, te se pod stablo može smjestiti 50 ljudi a da svi budu u hladu krošnje. Da bi se ovo stablo koristilo kao povod posjeta i dolazaka potrebno je urediti prilaz drvetu, te na odgovarajući način informisati potencijalne posjetioce o njegovom postojanju.

Olovo ima značajne potencijale za razvoj ponude izletničkog turizma:

- a) Buk raspolaže terenima za mali fudbal, a ima i skakaonicu, vir za kupanje i nadstrešnice za smještaj ljudi.
- b) Zeleni vir – izletišta za građane Olova, ali još više stanovnike okolnih mjesta, prema dosadašnjem iskustvu posebno Sarajeva
- c) Orlja i
- d) Bjeliš.

Mještani su u saradnji sa NVO pokušali urediti neka od ovih izletišta. Tako je za uređenje ovog izletišta, postavljanje klupa, kanti za otpatke i ognjišta, općinsko udruženje je apliciralo za sredstva NVO Mozaik, ali ista na kraju izrade projekta nisu mogla biti doznačena. U cilj očuvanja ovih prostora neophodno je osigurati relativno mala sredstva koja bi doprinijela uređenju i zaštiti prostora. U ovu grupu, kao podgrupa mogu se svrstati tri lovišta za visoku i

srednju divljač sa znatnim površinama na visini od 770 do 1.275 metara, gdje se nalaze: zečevi, jarebice, srne, medvjedi, divlje svinje, lisice, tetrijebi, vidre, kune, itd.

3.2. Stanovništvo i privreda

Kao rudarski centar Olovo je poznato još u XIV vijeku, kada se iznad njega podizao grad Olovac. Tada je na njegovom mjestu postojala kolonija turskih, dubrovačkih i dalmatinskih trgovaca, a radio je tu rudnik olova i srebra, po kojem je mjesto i dobilo ime. U XIV vijeku rudnik je bio vlasništvo čuvenog bosanskog magnata Pavla Radenovića, a Dubrovčani su odavdje izvozili olovo za pokrivanje crkava, kuća i druge potrebe. U srednjem vijeku na ovom prostoru postojala je i funkcionisala carina, a rudu su eksploatisali i Turci.

3.2.1. Struktura privrede u Olovu

U periodu od 1945 do 1992. godine Olovo se razvijalo kao industrijski gradić prije svega na bazi razvoja drvno-prerađivačke i tekstilne industrije. Tranzitna pozicija i blizina Sarajevu pozitivno su uticala na razvoj Olova u tom periodu. U to vrijeme u gradu su radile tri tvornice, više zanatskih radnji i trgovina, dom zdravlja, dom kulture i jedan hotel sa ponudom zdravstvenih usluga na bazi termalne ljekovite vode. Međutim, agresija na BiH uništila je cjelokupnu privredu u Olovu i izazvala dalekosežne posljedice na ekonomski razvoj u poslijeratnom periodu.

U poslijeratnom periodu izvršena je privatizacija Stupčanice i trenutno se ovo preduzeće nalazi u stečajnom postupku, kao i Ola predratna tvornica tekstilne industrije. Međutim, istovremeno u ovoj oblasti je pokrenuto privatno ulaganje firme Alma Ras, koja trenutno upošljava 300 ljudi. U postprivatizacijskim problemima nalazi se i trgovinsko preduzeće Promet, koje je privatizirano, ali kupac nije ispoštovao odredbe ugovora, pa se trenutno vodi upravni spor sa Agencijom za privatizaciju. Vlasničko učešće Vlade iznosi 49% prema 51% učešća kompanije koja se pojavila kao kupac. Osim ovih, na prostoru općine djeluje i 130 registrovanih poslovnih subjekata, grupisanih u različitim djelatnostima, što se može vidjeti iz sljedećeg pregleda.

Tabela 4 Broj i struktura registrovanih poslovnih subjekata

	Σ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
Ukupno	4.006	77	3	21	593	17	249	1.054	76	255	23	220	357	148	152	71
Olovo	130	14	1	-	33	1	2	22	4	5	-	4	20	4	7	13
% Olovo od Σ	3,24	18,1	33,3	-	5,56	5,8	0,8	2,08	5,2	1,96	-	1,81	5,6	2,7	4,6	18,3
A = Poljoprivreda, lov i šumarstvo B = Ribarstvo C = Rudarstvo D = Prerađivačka industrija E = Snabdijevanje električnom energijom, gasom i vodom F = Građevinarstvo G = Trgovina, popravak motornih vozila, motocikla, te predmeta za vlastitu upotrebu i domaćinstva H = Ugostiteljstvo I = Prevoz, skladištenje i veze J = Finansijsko posredovanje K = Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge L = Javna uprava i obrana, obavezno socijalno osiguranje M = Obrazovanje N = Zdravstvena i socijalna zaštita O = Ostale javne, društvene socijalne i lične uslužne djelatnosti																

Na mogući razvoj i poticaj razvoju Olova značajno utiče i činjenica da je gradić lociran vrlo blizu Sarajeva, ali da je prema postojećoj nadležnosti Olovo smješteno u Zeničko-dobojskom kantonu. Obzirom na činjenicu da je riječ o jednom od najnerazvijenijih kantona, čije su mogućnosti i kapaciteti za podršku ekonomskom razvoju vrlo male, jasno je da ovo dodatno negativno utiče na ekonomski razvoj Olova.

3.2.2. Stanovništvo kao dimenzija razvoja

U Olovu trenutno živi nešto manje od 13.000 stanovnika, od čega dvije trećine spada u kategoriji radno sposobnog stanovništva ili onih koji su u fazi obrazovanja i pripreme za radno aktivnu ulogu.

Tabela 5 Starosna struktura stanovništva

	Površina u km ²	Ukupno		0-14		15-64		65 i više		Gustina naseljenost	
		2005.	2006.	2005.	2006.	2005.	2006.	2005.	2006.	2005.	2006.
FBiH	26.110,0	2.238.434	2.327.466	425.457	419.677	1.638.117	1.579.875	264.860	327.914	89,2	89,1
% Olovo FBiH	1,56	0,57	0,55	0,58	0,59	0,52	0,54	0,67	0,54	-	-
ZD kanton	3.343,3	401.401	401.590	76.082	76.135	275.712	275.857	49.607	49.598	120,1	120,1
% Olovo u ZDK	12,19	3,19	3,18	3,27	3,27	3,10	3,09	3,57	3,57	-	-
Olovo	407,8	12.823	12.807	2.494	2.491	8.554	8.543	1.775	1.773	31,4	31,4

Iz prezentiranih podataka može se uočiti da je učešće različitih kategorija stanovništva ima konzistentno u posmatranom periodu, ali i zaključiti da je gustina naseljenosti na općini Olovo daleko manja u odnosu na Federaciju BiH a posebno na ZE-DO kanton. Osim broja, za budućnost i razvoj Olova mnogo su važnije kretanje i migracije stanovništva, posebno problem odseljavanja stanovništva. Kako je kategorija migriranja uglavnom vezana za radno sposobno stanovništvo, problem njihovog odliva vrlo je značajan za budući razvoj Olova.

Tabela 6 Migracije stanovništva prema tipu migracije

		UKUPNO	Migracija unutar iste općine	Migracije između općina	Migracije između kantona
FBiH	Doseljeno	35.985	4.854	31.131	14.941
	Odseljeno	35.985	4.845	31.131	14.941
	Saldo migracija	0	0	0	0
ZD Kanton	Doseljeno	4.630	777	3.853	1.811
	Odseljeno	7.650	777	6.873	4.831
	Saldo migracija	-3.020	0	-3.020	-3.020
Olovo	Doseljeno	181	32	149	105
	Odseljeno	581	32	549	474
	Saldo migracija	-400	0	-400	-369

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Iz navedenog pregleda jasno je da Olovo ima izražen problem odseljavanja stanovništva, kao i Ze-Do kanton u cjelini. Ovo svjedoči o činjenici da oba nivoa nemaju dovoljno atraktivnu ekonomsku i društvenu situaciju da bi zadržali svoje stanovnike. Ovo direktno utiče i na negativan prirodni priraštaj na općini Olovo.

Tabela 7 Prirodni priraštaj stanovništva

	Živorodeni		Umrli		Prirodni priraštaj		Vitalni indeks	
FBiH	21.642	21.211	18.259	17.738	3.383	3.473	1,19	1,20
ZD Kanton	3.889	3.769	3.132	3.079	757	690	1,24	1,45
Olovo	114	102	129	118	-15	-16	0,88	0,86

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Budući da demografski faktor igra značajnu ulogu u razvoju turizma, potrebno je na općini Olovo razviti kompleksan program demografskog razvoja.

3.2.3. Privredni izazovi u opredjeljenju za razvoj turizma

Za realizaciju projekta Strategije razvoja turizma, posebno dimenzije održivog (ili čak ekološkog) turizma, u privredi općine Olovo posebno značajno mjesto zauzima sudbina rudnika Olova koji se nalazi u koritu rijeke Bioštica. Radi se o relativno značajnim zalihama rude olova, koja se još u srednjem vijeku na prostoru općine Olovo eksploatisala i po kojoj je mjesto i dobilo ime. Nekoliko godina prije agresije na BiH, sa nivoa općine Olovo i tada jedinstvenog energetskog sektora provedene su pripremne i istraživačke radnje za dobijanje dozvola i saglasnosti za aktiviranje rudnika. Preporuke i saglasnosti nadležnih Ministarstava date su uslovno, obzirom na činjenicu da bi eksploatacija rudnika otvorila nekoliko vrlo osjetljivih oblasti – sigurnost voda i područja u neposrednoj blizini rudnika, te problem aerozagađenja i trajnog ugrožavanja okoline

Prema izjavama nadležnih u Općini Olovo nakon ratnih dejstava (1992-1995) obavljen je ciklus novih istraživanja i analizirane mogućnosti za primjenu savremenih metoda eksploatacije rude na prostoru Olova, koji ne bi izazvali značajnije probleme u oblasti zaštite okoliša. Na bazi ovih aktivnost OV je dalo saglasnost za davanje koncesije na eksploataciju rude olova i u proceduri je pribavljane odgovarajuće dokumentacije i saglasnosti za raspisivanje tendera. O ovome svakako treba voditi računa u predstojećoj fazi usvajanja ovog dokumenta, odnosno dugoročnih opredjeljenja za razvoj pojedinih oblasti razvoja. Bez obzira na činjenicu da je većina prezentiranih i urađenih dokumenata koncipirana tako da opravdava ponovno otvaranje rudnika, uz obrazloženje da se radi o „sigurnim“ i po okolinu neškodljivim aktivnostima, te da će biti vođene stalne kontrole u cilju uočavanja potencijalnih opasnosti, činjenica je da se rudarske aktivnosti ni u kom slučaju ne mogu smatrati održivim i po okolinu neškodljivim. Sa druge strane, prema aktuelnim procjenama i saznanjima kapacitet rudnika je takav da ne može obezbijediti dugoročnu eksploataciju, što znači da bi se oportunitetni gubici nastali kao posljedica pokretanja rudnika mogli smatrati daleko većim u odnosu na potencijalne dobitke. Ukoliko se u obzir uzme činjenica da bi pokretanje rudnika onemogućilo ozbiljan razvoj ekološki održivog turizma, svi argumenti su na strani povlačenja odluke o pokretanju rudnika i zadržavanju opredjeljenja koje ide u pravcu razvoja turizma. Naravno da će konačna

odluka ipak biti na čelnicima i vijećnicima općine Olovo. Stoga ova činjenica mora dobiti odgovarajuće mjesto u procesu odlučivanja o strateškim pravcima razvoja općine, obzirom na činjenicu da se razvoj turizma i rudarska industrija međusobno isključuju. Ovdje je posebno riječ o razvoju ekološkog turizma. U slučaju da se istraje na aktiviranju rudnika, što je također opcija o kojoj OV može odlučivati moći će se realizovati samo neke od navedenih dimenzija razvoja turizma i mora se računati na obaranje atraktivnosti destinacije u cjelini.

Drugi također značajan momenat izuzetno značajan za buduća strateška opredjeljenja općine Olovo je korištenje prirodnih vodenih potencijala u funkciji izgradnje i postavljanja mini hidrocentrala. Radi se o čitavoj seriji projekata za koje se osiguravaju sredstva iz međunarodnih fondova u cilju aktiviranja i iskorištavanja postojećih potencijala za proizvodnju električne energije. Pri tome su općine kao što je Olovo sa velikim bogatstvo vodenih kapaciteta izuzetno atraktivne za potencijalne investitore. Do sada je općina dala saglasnost za izgradnju i podizanje tri mini hidrocentrale, ali i odbilo odobriti izgradnju dodatne četiri, nakon uvida u strukturu i sadržaj planiranih kapaciteta. Naime, radilo se o projektima koji bi trajno uništili postojeća korita i živi svijet u riječnim koritima, obzirom da predloženi kapaciteti i biološki minimum nisu ni izbliza zadovoljavali kriterije održivosti. Trenutno na ovom polju nema značajnijih aktivnosti, ali se može očekivati ponovno pokretanje prijedloga ili podnošenje zahtjeva, pa je stoga nužno, posebno u svjetlu prijedloga koji se daju utvrditi dugoročna opredjeljenja i donijeti odgovarajuće odluke na OV. Naime, kao i u prethodnom slučaju, kad je bilo riječi o pokretanju rudnika, razvoj ekološkog turizma, koji bazira na nedirnutoj prirodi i aktiviranje mini hidroelektrana, koliko god one bile pažljivo i diskretno planirane, se isključuje. Međutim, u slučaju opredjeljenja za neku od oportunitetnih mogućnosti, odnosno pokušaj da se „malo razvija turizam, a malo industrija“ vjerovatno će se osigurati određeni nivo sadržaja u obje oblasti, ali to ni u kom slučaju neće biti optimalna varijanta za općinu u cjelini. Odluka ipak ostaje u nadležnosti Općine i općinskih vijećnika koji moraju u obzir uzeti sve argumente za i protiv navedenih alternativa.

3.2.4. Javni interesi

Osim značaja koju će odluka o ne/pokretanju rudnika ili o ne/odobravanju izgradnje hidroelektrana imati na odluku o strateškom opredjeljenjima za razvoja turizma (uključujući i kategoriju održivosti) kad je riječ o općini Olovo nameće se još jedna dimenzija značajna za lokalno stanovništvo, naviklo na postojanje mineralnih izvora i njihovo slobodno korištenje. Naime, značajno je naglasiti da oblik transformacije Aquaterm-a i rješenje o načinu dodjele koncesije za korištenje mineralnih izvora ne smije ugroziti mogućnost stanovništva da imaju pristup izvorima i sadržajima, odnosno ne smije zanemariti potrebu da se izgradi i osigura otvoreni bazen, eventualno uz korištenje ostalih wellness ili medicinskih sadržaja na ambulantnom principu, kako bi se izbjegla situacija da ovakav resurs i potencijal, nakon aktiviranja privatnih ili drugih investiranja bude potpuno nedostupan lokalnom stanovništvu. O

ovome je nužno voditi računa pri definisanju partnerskih odnosa sa potencijalnim investitorima i osigurati uvažavanje interesa ključnih stakeholdera na nivou općine.

3.3. Ekonomska situacija

Na bazi procjena Federalnog zavoda za programiranje izvršena je procjena bruto domaćeg proizvoda (GDP) po općinama. Iz ove procjene proizilazi da je nivo GDP po stanovništvu na području općine Olovo čak i ispod prosjeka ZD kantona, a znatno zaostaje za prosjekom FBiH. Ovo je vidljivo iz narednog pregleda.

Tabela 8 Bruto domaći proizvod na općini Olovo – ukupno i per capita GDP i GDP p/c

	GDP – u hilj. KM		Stanovništvo		GDP p/c u KM	
	2005.	2006.	2005.	2006.	2005.	2006.
FBiH	10.121.032	11.290.703	2.328.434	2.323.339	4.347	4.860
ZD Kanton	1.558.639	1.669.970	401.899	399.492	3.878	4.180
Olovo	45.356	50.099	13.027	13.004	3.482	3.853

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Napomena: Federalni zavod za statistiku ne radi obračun GDP po kantonima i općinama, pa je Federalni zavod za programiranje razvoja izvršio procjenu GDP po općinama.

Ovakvo stanje u odnosu na ZD kanton kao jedan od najmanje razvijenih kantona u FBiH, te posebno u odnosu na FBiH svjedoči o teškoj ekonomskoj situaciji u Olovu i potvrđuje potrebu donošenja opredjeljenja i intenziviranja mjera na jačanju privrednih aktivnosti na općini.

4. TURISTIČKI I BANJSKO-REKREATIVNI POTENCIJALI U OPĆINI OLOVO

Turistički potencijali općine Olovo mogu se analizirati kroz potencijale pogodne za razvoj različitih vrsta turizma. U tom kontekstu na području općine Olovo možemo uočiti potencijale za razvoj banjskog turizma, zimskog/planinskog, sportskog, seoskog, kulturnog i izletničkog turizma. Značajna je činjenica da je raspored ovih potencijala takav da mogu poslužiti kao izvrsna podloga za dopunjavanje i kombinovanje različitih vrsta turizma, te za otklanjanje sezonskih oscilacija u ostalim vrstama turizma.

4.1. Banjski potencijali

Okosnicu potencijala i turističke ponude općine Olovo de facto čine izvori mineralne ljekovite vode na kojima općina leži.

Trenutno je u funkciji jedino Zdravstveno-rekreativni cenar Aquaterm koji ponudu bazira na korištenju karakteristika mineralne vode za kreiranje ponude. U rejonu JZU BRC „Aquaterm“ Olovo postoje tri izvorišta termalnih voda koji crpe termalnu vodu sa dubine od 185 metara. Prvi izvor sa ugrađenom pumpom snage 5,5 KW koristi banja „Aquaterm“ za svoje potrebe. Drugi, sa ugrađenom pumpom snage 15 KW trenutno se ne koristi nego služi kao rezerva za banju, a treći sa ugrađenom pumpom snage 3,7 KW privremeno koristi ORVI 96 Olovo za potrebe otvorenog bazena. Iz toga slijedi da Centar koristi svega 5% potencijala izvora, dok ostatak bespovratno i neiskorišteno otiče u Krivaju. Uz ovaj, na području općine postoji još pet termalnih izvora: na lokalitetu Zeleni Vir, u dolini rijeke Bioštica, Orlji i Solunu.

Još 1887. godine vršene su analize sastava vode i njene temperature Temperatura vode prema tom zapisu iznosi 31,5 stepeni C. Termalno vrelo u Olovu je vrlo izdašno, iako je izvorište razbijeno, pa voda izbija na više mjesta. Temperatura vode iznosi 36 stepeni, $pH=8$, suhi ostatak prema analizi Balneološkog instituta BiH 0,288 kg/lit. Radioaktivnost termomineralne vode prema S. Miholiću iznosi 0,5961 MJ.² Centralni higijenski zavod u Sarajevu 1953. godine izvršio je ispitivanje termalne vode u Olovu i utvrdio sljedeće:

- 1 l vode sadrži 0, 2888 gr suhog ostatka i to većinom kalcijum-karbonata, sa nešto magnezijevih soli, te hlorida i sulfata,
- Voda spada u indiferentne-heomeoterne vode sa karakterom slabe zemno-alkalne vode,
- Voda „Olova banja“ liječi reumatizam, neuralgije, kostobolju i ženske bolesti,
- Upotrebljava se za kupanje.

² Informacija o stanju vodenih tokova i izvorišta sa posebnim osvrtom na termalna izvorišta, Olovo april 2006. godine

Zapisi Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS govore o vodi jedinstvenoj po hemijskom sastavu (blago mineralizirana voda) i temperaturi u rasponu od 34 do 36 stepeni C. Kao takva voda je prema nalazu blagotvorna u liječenju reumatizma, ženskih i kožnih bolesti.

Osnovne karakteristike vode nisu se promijenile posljednjih 100-njak godina, odlikuju se izvanrednim karakteristikama za liječenje reumatskih, ženskih i kožnih oboljenja, bolesti organa za varenje, vida, neuroloških bolesti, bolesti povreda i postoperativnih stanja na sistemu za kretanje.

Termalna voda Olova može se primijeniti za:

- Pijenje – na bazi higijensko-epidemioloških normativa /pijenje u sobama, restoranu, otvorenim česmama i dr.
- Inhalacije – kroz boravak u kupkama, bazenu ili uz pomoć aparata,
- Kupanje – kroz boravak u kupkama, djelimičnim kupkama i bazenu.

Danas izvore termalno mineralne vode koriste JZU BRC „Aquaterm“ Olovo za liječenje u svojoj ustanovi i ORVI PB 96 Olovo za potrebe otvorenog bazena na Banji. Nijedan od korisnika ne posjeduje koncesiju za korištenje izvora, i po tom osnovu ne plaća naknadu za korištenje istih kantonu i općini, prema aktuelnim odredbama Zakona. Sa druge strane, općina se pojavljuje kao osnivač javne zdravstvene ustanove, ali bez odgovarajućih relacija u pogledu raspoređivanja ostvarenog poslovnog rezultata. Stoga je potrebno osigurati rješenje za ovakvu situaciju kroz odluku o budućem statusu Centra i odredbama za buduće korisnike izvorišta.

U novije vrijeme na Solun banji napravljen je privatni kapacitet iznad puta (izvor se nalazi ispod puta) sa namjerom da se pumpama voda izbacuje u motel, ali isti još nije stavljen u funkciju. Može se očekivati u dogledno vrijeme aktiviranje ovih kapaciteta, pa vjerovatno čak i interes nekih drugih investitora. Tim prije se odluka o načinu dodjele koncesija za termalne izvore mora što prije definisati.

4.2. Planinski i sportski turizam

Potencijali za razvoj *planinskog i sportskog turizma*, prije svega odnose se na skijaške staze u dužini od 400 m i 200 m vučne staze, uređene od strane Planinarskog društva. Staza je projektovana na osojnoj strani, tako da nije direktno izložena suncu, što omogućava duže održavanje snijega. Valja naglasiti da postoje pretpostavke za njeno dalje proširenje što će dobrim dijelom zavisiti od interesa potencijalnih investitora. Na ovom prostoru lociran je i Planinarski dom sa 20-ak raspoloživih ležaja koji je otvoren i u funkciji 150 dana godišnje. Osim ovog objekta uz stazu je lociran restoran i terasa, ali je prostor potrebno „dovršiti“ i zaokružiti

turističku ponudu, prije svega u oblasti javnih usluga, održavanja higijene i odvoza smeća.

Druga dimenzija ponude na koju se računa je *sportski turizam* koji bi zapravo bio baziran na karakteristikama prostora, nadmorskoj visini, strukturi i sastavu vazduha i mogućnostima da se na prostorima uz ski stazu Jelik izgrade i urede trim/kros staze (za trčanje).

U okviru analize planinskog i sportskog turizma treba naglasiti mogućnosti za razvoj *izletničkog turizma*. Naime, obzirom na lokaciju i blizinu velikih centara, posebno Sarajeva, te poziciju na putu Sarajevo – Tuzla, Olovo ima jako dobre predispozicije za razvoj izletničkog, odnosno tranzitnog turizma. Problem sa ovom vrstom turizma je činjenica da se on vrlo često „ne vidi“ u statistikama. Naime, važeća turistička statistika, međunarodna, pa tako i domaća „knjiži“ samo one turiste koji ostvare noćenja na određenim turističkim destinacijama. Obzirom na gore navedene prirodne potencijale, te kulturno-istorijsko nasljeđe i objekte sakralnog karaktera Olovo, uz odgovarajuće predstavljanje i prezentiranje, te označavanje ovih objekata može značajno povećati broj zaustavljanja putnika na tranzitnom putu, te broj izleta stanovnika iz Sarajeva, ali i gradova Zeničko-dobojskog kantona. Iako neće direktno uticati na povećanje prihoda koje turistička statistika bilježi kao prihod od noćenja, povećanje broja ovih posjetilaca svakako bi uticalo na povećanje prihoda u ugostiteljskoj djelatnosti i drugim subjektima koji se bave proizvodnjom hrane i suvenira. Na drugoj strani, ovo je najsigurniji način „probnog testiranja“ destinacije, i mogućnost da se predstave i ostale dimenzije turističke ponude kojima Olovo raspolaže. Pri tome posebno mislimo na potencijale za razvoj zdravstvenog turizma, koji bi slučajne posjetioce mogli inicirati da „namjenski dođu i konzumiraju“ drugu vrstu turizma. Dakle izletnički i tranzitni turizam Olovo bi trebalo postaviti kao način i sredstvo za privlačenje i zadržavanje gostiju u budućnosti.

Za izletnički i tranzitni turizam, posebno su značajne klisura u Čudama i ribnjak koji privlače posjetioce u prolazu, ali i goste Aquaterma i posjetioce općine Olovo. Osim toga za poklonike sportskog turizma u blizini skijaških staza osposobljena je i litica za penjanje, što je posebno značajno jer se radi o prirodnoj stijeni čime je izazov za potencijalne korisnike veći. Ono što nedostaje je značajnije plasiranje i predstavljanje ovih potencijala.

Takođe ovdje treba navesti i potencijale za razvoj *lovnog i ribolovnog turizma*. Područje Olova bez sumnje obiluje raznim mogućnostima za lov, bogato je visokom, srednjom i niskom divljači. Aktuelna lovišta na području Olova su Kamenica, Velika glava, Žeravica, Orlja, Smolin, Kruskovica, Drecelj. Uz ova lovišta značajne su i dvije lovačke sekcije: izdvojeni revir – lovište Radava i hranilište za turistički lov. Kroz njihovo dalje uređivanje i održavanje bilo bi moguće djelovati na razvoj lovnog turizma, uz postizanje kontrole ulova i održivosti pojedinih vrsta. U kombinaciji sa

ostalim vrstama turizma bilo bi moguće na ovaj način osigurati povećanje priliva i u drugim djelatnostima vezanim za turizam i turističku ponudu.

Obzirom na riječne tokove Olova, povoljne ekološke uslove i biološka svojstva vodotoka moguće je razvijati sportski ribolovni turizam. Njegov razvoj utiče na jačanje i kompletiranje turističke ponude područja Olova.

Rječice Stupčanica i Bioštica, od kojih nastaje Krivaja, imaju svoje specifičnosti sa sportsko-ribolovnog stanovišta. Međutim, kada se govori o rijekama mora se istaći akutni problem zaštite prirodnih voda, jer se u praksi zakon o zaštiti voda ne poštuje.

Tabela 9 Najznačajnije vodene ribarske površine na području Olova

Vodotoci	Dužina km	Širina m	Površina ha
Mala Maoča	10,00	4,00	4,00
Velika Maoča	6,00	4,00	2,40
Stupčanica	10,00	6,00	6,00
Krivaja	31,00	8,00	24,00
Bioštica	10,00	6,00	6,00
Jablanica	8,00	4,00	3,20
Duboštica	6,00	3,00	1,80
Tribija	6,00	3,00	1,80
UKUPNO	87,00	-	50,00

Izvor: Zavod za regionalno i prostorno planiranje i izradu analiza Sarajevo, „Studija o mogućnosti razvoja turizma na području općine Olovo“ 1968., str. 135

Za razvoj ribolovnog turizma značajni su izdvojeni revir Boganovića na mjestu formiranja rijeke Krivaje i Zeleni vir. Posebno značajna je uloga Sportskog ribolovnog društva Orlja –Olovo u održavanju vodenih tokova i osiguranju pretpostavki za razvoj ribolovnog turizma. Prema registraciji društvo je registrovano za uzgoj i održavanje ribogojilišta, te poribljavanje. Ima 205 članova i finansira se isključivo iz članarina, te priloga i donacija pojedinih članova.

Na prostoru 94 km Društvo je planiralo uraditi prostor za komercijalizaciju sportova. Aplicirali su za projekat za održavanje rijeka Bioštica i Stupčanice: projekat obuvhata turistički zahvat kupalište Zeleni vir, reorganizaciju dijela i izradu kampa Sportskog društva, škole fly fishinga za djecu do 14 godina. Pokrenut je projekat sa ciljem promocije ovog prostora, u organizaciji profesora sa Poljoprivrednog fakulteta i World Vision-a, i formirano Udruženje Han-pijesak, Sokolac, Olovo sa ciljem da se napravi prirodno mjesto autohtone pastrmke iz sliva rijeke Krivaje. Aktuelno poribljavanje mladicom i lipljanom ne predstavlja idealno rješenje jer se radi o ribama iz sliva rijeke Neretve.

Prilikom budućeg razvoja ponude predstavlja i činjenica da je od skora u Olovu registrovan i prvi rafting klub. Tako će biti moguće organizovati rafting ture od strane

ovog kluba, u poređenju sa dosadašnjom praksom za koju je bilo karakteristično da je cijela organizacija bila u nadležnosti Rafting kluba iz Zavidovića, pa općina Olovo nije imala nikakvih materijalnih efekata od organizacije istog.

Ključni problem u organizaciji i implementaciji rada ovog Društva odnosi se na nemogućnost zaštite rada i aktivnosti koje provodi. Postojeći zakon destimuliše odgovorno ponašanje i zaštitu postojećih potencijala, i ne postoji mogućnost sankcionisanja krivolova ili krađe. Iz toga proizilazi da je neophodno osigurati odgovarajuće zakonske pretpostavke i regulisati okvir za rad i zaštitu akcija koje se provedu. Pri tome je izuzetno značajno animirati lokalnu zajednicu i kantonalna inspeksijska tijela u cilju podrške aktivnostima koje se provode. Obzirom da je inspekcija u nadležnosti kantona potrebno je kroz prisustvo policije na prostoru općine pojačati podršku nadzoru i inspeksijskim aktivnostima.

4.3. Seoski turizam

Kad je riječ o seoskom turizmu, podloga za razvoj istog leži prevashodno u disperziji okolnih sela i naseljenih mjesta oko Olova. Naime, veliki broj okolnih sela, koje prati čitav niz potencijala za razvoj turizma, te mogućnosti organizovanja prikupljanja šumskog bilja i organizacije seoskog života, stočarstva i proizvodnje organske hrane, značajna su podloga za kreiranje ponude i sadržaja neophodnih za organizovano nuđenje ove vrste turizma. Ovo bi svakako iziskivalo koordinaciju aktivnosti na nivou općine u cilju evidentiranja raspoloživih kapaciteta (smještajnih) odnosno broja i strukture domaćinstava spremnih da se uključe u ovaj projekat. Pri tome smatramo najznačajnijim mogućnost da se ovo organizuje u kombinaciji sa ostalim vidovima turizma odnosno aktivnostima koje su nužne kao podloga i podrška razvoju turizma. Realizacija ove ideje iziskuje izradu cjelovitog programa razvoja i usvajanje standarda i principa kojih se nužno pridržavati u realizaciji ovih aktivnosti.

Za turiste bi trebalo osigurati smještaj u seoskim domaćinstvima uređenim u skladu sa prihvatljivom međunarodnom kategorizacijom, pri čemu je nužno zadržati originalne građevinske materijale i konstrukciju mjesta tipičnu za ove krajeve. Posjetiocima bi bili uključeni u aktivnosti na sakupljanju ljekovitog bilja, branju šumskog voća ili u nekim od poljoprivrednih aktivnosti kojima se domaćinstvo bavi.

Obzirom da su sadržaji u razvoju ponude seoskog turizma direktno i usko vezani za ponudu u sferi prirodnih ljepota, zdravstvenog, zimskog, sportoskog turizma i slično, ovdje ćemo dati samo neke od programa koje bi trebalo inicirati i zaokružiti u ovoj oblasti, kako bi se aktivirali smještajni kapaciteti i nosioci ponude seoskog turizma.

Tabela 10 Projekti u okviru turističke ponude seoskog i eko turizma

Projekat turističke ponude seoskog turizma i eko turizma	Iniciranje Programa utvrđivanja lokacija i smještajnih kapaciteta pogodnih za razvoj eko turizma i seoskog turizma. 20.000
	Utvrđivanje kriterija za uvrštavanje među ponuđače smještajnih usluga – u saradnji sa Kantonalnom turističkom zajednicom i NVO na području općine Olovo
	Program uvezivanja potencijalnih ponuđača iz oblasti eko i seoskog turizma sa turističkom zajednicom i NVO
	Program promocije turističke ponude eko turizma i seoskog turizma, 20.000 privatni sektor, NVO

4.4. Kulturno – istorijsko nasljeđe u funkciji obogaćivanja turističke ponude

Iako primarno banjski centar, Olovo raspolaže sa značajnim potencijalima za razvoj kulturnog i istorijskog turizma. Najznačajnija dimenzija ovog nasljeđa su stećci, nadgrobni spomenici iz prošlosti Bosne. Općina Olovo ima 40 lokaliteta na kojima se nalaze stećci, što je daleko najveća koncentracija na području jedne općine.

Stećci su originalna kulturno-umjetnička pojava srednjovjekovne Bosne i Huma, koji svojim oblicima, reljefima, natpisima i drugim osobinama sve više interesuju našu i stranu kulturnu javnost. Obično su lokaliteti sa nekropolama stećaka tako odabrani da ih prolaznik lako uoči, tako da se sa tih mjesta lijepo vidi dobar dio okolice. (Ovo upućuje na mogućnost uređenja prilaza i izletišta za posjetioce, ali i potrebu očuvanja i zaštite ovih prostora.)

Na mnogo mjesta su uz stećke locirane kasnije hrišćanske nekropole na kojima se i danas primjećuju temelji crkava iz doba stećaka, ili iz nešto kasnijeg doba. Na više mjesta su i muslimanske nekropole postavljene uz same stećke ili blizu njih. Ukupan broj ovih spomenika još nije utvrđen, ali se opravdano pretpostavlja da ih ima oko 50.000. Stećci u BiH po svim svojim osobinama predstavljaju autohtone spomenike kulture koji su već duže vremena predmet proučavanja, ali o kojima još uvijek ne postoje objedinjeni podaci niti su na odgovarajući način prezentirani turistima i javnosti. Ovi se spomenici nalaze na sljedećim lokacijama: Jela Šuma, kraj puteljka koji od Ivanjskog brda vodi prema selu Krivajevićima tri spomenika, Musići – lokalitet Mramorje, osamdeset spomenika od kojih je ukrašeno dvanaest, Bakići (Donji) – pet lokaliteta sa srednjovjekovnim nadgrobim spomenicima: a) pod Klisom, b) Klisa, c) Grabljica, d) Vlaškovac i e) Slavanj, Kozjaci, sjeverno od Donjih Bakića a zapadno od Olova, sa nekropolom od 9 stećaka, Boganovići sa 38 stećaka, Križevići na lokalitetu Gradina, u zaseoku Meorača, Mramorje sa nekropolom od četiri spomenika. Stećci sa tekstom napisanim na Bosančici, uvršteni u pregled sadržaja navedenih u Zemaljskom muzeju, tako da to otvara mogućnost da se posjetiocima Zemaljskog muzeja (dakle turistima koji se već nalaze u Sarajevu) prezentira informacija o originalnom mjestu na kome se stećci mogu posjetiti. Ovo je relativno

jednostavan i jeftin način promovisanja potencijala Olova koji je direktno fokusiran na ciljni tržišni segment, segment turista čija su putovanja motivisana željom za saznavanjem o kulturi stanovnika i zemlje koju posjećuju.

Osim stećaka valja naglasiti i postojanje obeliska na kraju šume Vlaškovac (300 m nad vrelom Kamenica). Napravljen je od krečnjačog monolita i izdržao je pritisak vremena. Svojom oblikom nema mnogo zajedničkog sa stećcima. Ornamentika je mnogo čvršća veza među njima. To je stup sa potpuno četvrtastim presjekom koji stoji na isto tako četvrtastom podnožju. Stup se prema gore sasvim neznatno sužava i završava pravilnom četvorostranom piramidom. Donji rubovi piramide prelaze obim stupa i čine i ovdje utisak krovne strehe. Sama piramida završava se jednom, dosta velikom – kuglom. Spomenik je veoma bogato ornamentisan. Svi njegovi bridovi optočeni su pletenim užetom, koje svojom plastičnošću nadvisuje okolnu površinu. Prema predanju postavljen na mjesto na kome je kralj Tvrtko ranjen. Kamen je visine 4,5 metara iznad zemlje i zakopan 4 m duboko u zemlji, tako da isti niko nije mogao pomaći iz ležišta.

Od 263 spomenika na ovim lokalitetima ukrašen je 61 primjerak. Čitav ornamentalni sistem na olovskim nekropolama pokazuje jednu posebnu umjetničku školu koja ima svoje principe ukrašavanja i svoj način rješavanja ornamentisanih površina. Ova škola operiše sa nekoliko tipiziranih motiva i nizom pojedinačnih ukrasa koje kombinuju sa onim prvim. Sve te kombinacije odaju izvjesnu skladnost i mirnoću koja odgovara i obliku spomenika i njihovoj namjeri.

U blizini centra Olova, u Zagrđu, Paskovoj luci nalazi se kula Marije Terezije, kao spomenik iz austrougarskog perioda, koja je prema predanju bila stražarsko mjesto u zaštiti ovih prostora. Osim ovog spomenika Olovo posjeduje i tzv. Rimski most, iako ne postoje dokazi da se radi o nasljeđu iz ovog doba. Zajedno sa obeliskom i stećcima ovi spomenici čine pravo bogatstvo kulturno-istorijskog nasljeđa koje je osnova za kreiranje ponude u oblasti kulturnog turizma.

U selu Bakići nalazi se crkva i svetište Svetog Roka, udaljeno 1 km sa glavnog puta. Najpoznatije u vjerskom smislu je Svetište Gospe Olovske, najstarije svetište Gospe na Balkanu. Radi se o vrlo značajnom sakralnom objektu koji je daleko više bio u funkciji prije rata, kada je stanovništvo dolazilo u mnogo većem broju. Ovo je svetište, uz termalne izvore, najjači magnet koji bi trebalo koristiti za privlačenje posjetilaca i turista, posebno u periodu kada se između dvije crkve obavljaju procesije.

Kad je riječ o vjerskim objektima, Olovo ima džamiju staru više od 4 stoljeća (iz 16 stoljeća), koja je neprestano u funkciji, ali i pravoslavnu crkvu na jednom od obronaka iznad mjesta. Svi vjerski objekti su očuvani u toku agresije na Olovo što se može koristiti kao svojevrsan dokaz suživota na ovom prostoru.

Osim ovih u Olovu se nalaze i spomenici iz narodnooslobodilačkog rata, ali i ostaci pojedinih objekata korištenih u odbrambenom ratu 92-95 koji bi se mogli transformisati u obilježja i spomenike otporu lokalnog stanovništva, ali i vrlo značajni za odbranu BiH u cjelini. Riječ je prije svega o ratnoj bolnici u Paskovoj luci, čiji se dio još uvijek može obnoviti. Ovakvi su objekti vrlo atraktivni za posjetioce, posebno one kojima su uslovi u kojima je stanovništvo BiH opstalo i preživjelo agresiju još uvijek neshvatljivi. Slično bi bilo moguće uraditi i sa pekarom u Boganovićima, koja je u ratnom periodu bila smještena pod zemljom, te isturenim komandnim mjestom 101 slavne Olovske brigade u Zagrđu. Iako je ova posljednja potpuno uništena još uvijek je moguća rekonstrukcija pojedinih dijelova. Jasno je da se ovakvi objekti mogu koristiti u svrhu organizovanja ekskurzija i izletničkog turizma. Na taj način se i u Olovu svake godine organizuju „Staze kretanja Armije BiH“ u okolini Olova su obilježene – u 4 etape dužinom 51 km i svake godine se organizuje Pohod putem I slavne (prvi vikend pred rafting).

Značaj navedenih potencijala proizilazi iz činjenice da kulturni izvori – u modernom turizmu, u stvari, predstavljaju dopunu ostalim prirodnim izvorima. Korišćenje kulturnih izvora, kao što su spomenici, arheološki nalazi, mjesta značajna po svojoj historijskoj i folklornoj privlačnosti, treba detaljno razraditi u programu koji bi operacionalizirao pojedine dimenzije ponude i konkretizirao aktivnosti koje je neophodno realizovati te njihove nosioce, obzirom da mora osigurati kreiranje podsticaja i poziva za specifičnu grupu turista zainteresovanih za historiju i kulturno nasljeđe. Što se ostalih grupa turista tiče, neophodno je kroz izradu ovakvog programa obraditi i način zaštite i stavljanja u funkciju, te prezentiranja postojećih kulturnih potencijala. To prije svega podrazumijeva preduzimanje radova koji bi predstavljali doprinos povećanju vrijednosti ovih izvora, kao što su restauriranje, zaštita, dorada prilaznih puteva, te osiguranje pratećih aktivnosti.

Uz kulturno-istorijsko nasljeđe značajno mjesto zauzimaju i različiti kulturni događaji koji privlače posjetioce. Tradicionalno se na području Olova, krajem jula svake godine (posljednji vikend u julu) u vrijeme održavanja raftinga organizuje Međunarodni festival folklor, koji okuplja 15 društava iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i podrazumijeva značajan regionalni festival u ovoj oblasti. Festival traje dva dana i odvija se na otvorenoj sceni, a kao posljedica ovih aktivnosti u prošloj godini pripremljen je sporazum o saradnji i bratimljenju Duge Rese i Olova. Iako ovakva manifestacija ne povlači nužno značajnije efekte u oblasti turizma, obzirom da smještaj učesnika podrazumijeva privatni smještaj kod lokalnih članova folklor, činjenica je da može poslužiti kao značajna poluga za razvoj dodatnih sadržaja i ponude koji bi povećali poznatost Olova, a kao što smo naveli kod tranzitnog turizma, to je izvanredan način da se direktno kreira usmena propaganda o banjskim i drugim turističkim potencijalima Olova.

4.5. Pregled postojećih i potencijalnih turističkih i banjsko-rekreativnih kapaciteta na području općine Olovo

Kad je riječ o banjsko-rekreativnim kapacitetima, treba voditi računa o činjenici da poslovanje banjskog lječilišta predstavlja u osnovi privrednu djelatnost banje (odnosno mjesta u kome postoje ljekoviti izvori). Naime, banjski kapaciteti, zajedno sa polikliničkim i balneološkim službama, objektima i uređajima vezanim za nju, te smještajnim kapacitetima i organizovanjem ishrane u njima predstavljaju jedan od osnovnih izvora prihoda banjskog mjesta, ali i glavni generator privrede. Istovremeno, sve druge objekte i djelatnosti u mjestu pretvara u dopunu osnovnim sadržajima. Ovo su iskustva daleko razvijenijih banjskih mjesta i lječilišta koja su dokazala održivost ovakvog načina organizacije i mogućnost da značajan dio privrednih aktivnosti djeluje kao podrška banjskim kapacitetima. U slučaju kakav je Olovo gdje su i ostali prateći potencijali vrlo bliski i kompatibilni banjskim sadržajima potrebno je iskoristiti ovakvu situaciju i kreirati sinergijski efekat od integrisane ponude.

Okosnicu postojeće turističke ponude na području općine Olovo predstavlja zdravstveno-rehabilitacijski centar Aquaterm koji pruža medicinske i fizikalne medicinske usluge. Ovaj oblik i struktura registracije datira iz 2001. godine i naglasak je na medicinskim uslugama. Centar ima doktora specijalistu fizijatrije, 45 zaposlenih od kojih je 11 odgovarajuće medicinsko osoblje. Kad su u pitanju ostali kapaciteti za pružanje usluga, najznačajniji su zatvoreni bazen, kade za pružanje usluga i za kupke. Centar ima 85 ležajeva i tokom cijele godine je popunjen. Povećanje broja posjetilaca bilježi se od 2005. godine i preuzimanja centra od strane aktuelnog menadžmenta:

Tabela 11 Rezultati poslovanja JZU BRC Aquaterm

Godina	Ukupan broj pansiona godišnje	Prosječna dnevna popunjenost
2005	23.000	60
2006	24.730	75-76
2007 (11 mjeseci)	27.000	80

Izvor: Podaci iz intervjua sa direktorom JZU BRC Aquaterm

Ključni problem Centra su ograničeni kapaciteti i potreba za proširenjem istih. Naime, usluge Centra zasnovane su na izvorima vode, jedinstvene u državi, 36 stepeni toplote, i strukture koja se od prvih mjerenja na Institutu u Beogradu 1878. godine do danas nije promijenila. To je garancija stabilnosti karakteristika vode i mogućnosti da se na dugi rok koriste postojeći izvori. Ovo je ključni momenat koji treba koristiti prilikom definisanja uslova koncesioniranja vode i sačinjavanja ugovora među ugovornim stranama.

Vrlo značajan element razvoja i opstanka Centra predstavlja saradnja sa Ministarstvom za boračka pitanja, Udruženjem penzionera i Udruženjima organizacija Žrtve rata, te Udruženejm penzionera Brčko distrikta. Ono što u Centru posebno naglašavaju je činjenica da je među korisnicima njihovih usluga evidentno i prisustvo ljudi koji potiču iz banjskih mjesta (Teslić na primjer), ali i bivših korisnika usluga centra Reumal u Fojnici. Radi se dakle o vrlo značajnoj prednosti koju Centar ima u svijesti korisnika usluga nakon korištenja usluga i boravka u banji. Naime, ovo se koristi kao dokaz o postojanju prednosti i kvaliteta vode u poređenju sa navedenim centrima, odnosno kao pokazatelj komparativne prednosti izvedene iz kvaliteta mineralne vode. Međutim, ovakvu komparativnu prednost nužno je transformisati u konkurentsku odnosno, staviti je u funkciju ostvarenja uspješnog poslovanja banje, a to je jedino moguće kroz odgovarajući menadžment postojećim objektom i ponudom. Problem koji je, međutim, prisutan odnosi se na ograničene kapacitete, te na niske cijene formiranih usluga, i nepostojanje obogaćene ponude, što destimulativno utiče na tražnju korisnika više kupovne moći. Sa druge strane, tržišna pozicija i imidž/percepcija Olovske banje u svijesti potencijalnih korisnika (onih koji još nisu u banji boravili) prilično odudaraju od naprijed navedenog. Naime, u javnosti i među potencijalnim korisnicima Aquaterm je pozicioniran na donjem dijelu tržišta kao centar koji nudi usluge isključivo osnovne usluge, ograničene strukture i nižeg kvaliteta, bez dodatnih sadržaja i kao takav prilično neinteresantan.

Cijena punog pansiona sa ljekarskim pregledom i svakodnevnom terapijskim tretmanima (izuzetak nedjelja) je 41 KM van sezone, i 46 KM u sezoni (ljetni period) za ranije navedene partnere, odnosno 45 KM i 50 KM za tržište. Pri tome su cijene po kantonima diferencirane i prema kupovnoj moći stanovništva (ZE-DO kanton 36,30KM, Sarajevski kanton 40 KM).

Međutim, iz same strukture organizacija sa kojima su uspostavljeni odnosi i preko kojih se plasiraju usluge Aquaterma, jasno je da se radi o korisnicima niske kupovne moći. To značajno određuje prihode Centra, ali i ograničava buduće investicije u unapređenje ponude i veličinu kapaciteta. Sa druge strane, vrlo je važno o ovom momentu voditi računa u procesu odlučivanja i profiliranja buduće ponude, jer upravo ovo iskustvo i pozicija Centra značajno utiču na *organski imidž banje*³, ali i Olova u cjelini. Da bi se napravilo unapređenje u sferi *indukovanog imidža*⁴ biće potrebno učiniti značajan napor da se Centar i Olovo „distanciraju“ od imidža koji već imaju. Ovo posebno u slučaju opredjeljenja da se kreira luksuzna ponuda za goste iz inostranstva.

Ključni momenat budućeg razvoja zdravstvene ponude predstavljaju upravo planovi i vizija razvoja Aquaterm-a što nužno podrazumijeva i vlasnički status i dalje investiranje. Viđenje aktuelnog menadžmenta odnosi se na potrebu rekonstrukcije zdravstvenog operativnog odjeljenja, angažovanje dodatnog ljekarskog osoblja – specijaliste, interniste i ljekara opšte prakse. Nužno je takođe osigurati i renoviranje segmenta zdravstvenih tretmana, izgraditi manji bazen zatvorenog tipa, i novi veći otvoreni bazen, te povećati broj raspoloživih ležajeva za bar 50 novih. Pri tome je vrlo značajan momenat činjenica da je Centar formiran od dva građevinska dijela – cjeline: jedan koji je izgrađen 1971. godine i koji se ne može proširiti i drugi koji je izgrađen 1981. godine i koji se može prepraviti ili proširiti.

Aquaterm je od 1991. godine do 2000. poslovao u sastavu Sarajevske pivare. 2000. godine se osamostalio kao Banja Olovo, a od 2001. godine registrovan je kao Javna zdravstvena ustanova. Iako Aquaterm posluje u vrlo nezahvalnoj kombinaciji tržišnih i socijalnih uslova, uspjeli su renovirati sobe iz „unutrašnjih rezervi“, te osigurati pozitivno poslovanje u posljednje tri godine sa ostvarenim godišnjim prihodom od 1.040.000 KM u 2006. i 1.150.000 KM u 2007. godini.

Važno je naglasiti da struktura medicinskog osoblja neće biti dovoljna ukoliko se bude išlo na proširenje kapaciteta te na nove ciljne segmente, posebno kad je riječ o dodatnim uslugama ili sadržajima koje Aquaterm nema. Kad je u pitanju ponuda Aquaterm-a u budućnosti, važno je naglasiti da je ključni problem koji je prisutan nedostatak dodatne ponude i sadržaja. Naime, osnovne medicinske i fizijatrijske usluge nisu dovoljne da popune raspoloživo vrijeme tokom 24 časa, tako da se najčešći prigovori posjetilaca i korisnika odnose na nepostojanje dodatnih sadržaja iz oblasti turističke ponude ili društvenih sadržaja u samom mjestu.

³ Organski imidž predstavlja postojeću percepciju u svijesti javnosti izgrađenu na osnovu ranijih dešavanja u mjestu i na destinaciji, te usmene propagande i prenošenja iskustava koji su raniji posjetioci ili osobe koje su imale neke dodirne tačke sa destinacijom formirale i kao takve proširile dalje.

⁴ Indukovani imidž je željeni imidž koji destinacija svjesno nastoji graditi među potencijalnim posjetiocima i drugim interesnim grupama u cilju da kreira pozitivnu sliku o destinaciji i njenim atrakcijama i na taj način privuče nove posjetioce.

Ovaj problem bilo bi moguće otkloniti ukoliko bi se ponuda Aquaterm-a kombinovala sa posjetom okolnim izletištim, odnosno ski centru, organizacijom izleta na Bijambare, te organizovanjem kulturnih sadržaja u gradu.

Osim Aquaterma, na području općine Olovo locirano je još nekoliko objekata koji posjeduju smještajne kapacitete: Motel Paklenik, Panorama, Banja. Radi se o manjim objektima koji su više orijentisani na smještaj posjetilaca koji se ne zadržavaju duže. Sa nekim od ovih objekata je Aquaterm pokušao uspostaviti saradnju u pogledu mogućnosti smještaja gostiju u periodu velikog pritiska na kapacitete Centra, međutim bez značajnijeg uspjeha. Uz ovo treba naglasiti činjenicu da postoji ugovor između Aquaterm-a i vlasnika privatnih kuća o smještaju posjetilaca u privatnom sektoru i tretmanu u prostorijama Aquaterm-a. Ovo je jedna od strategija prevazilaženja ograničenih kapaciteta Centra, ali strategija koja utiče na percepciju kvaliteta na strani korisnika usluga. Međutim, obzirom na činjenicu da struktura ponude podrazumijeva svakodnevno korištenje terapijskih tretmana i puni pansion, ista iziskuje kontinuirano kretanje pacijenata na relaciji Centar smještajni kapaciteti, tako da se radi o varijanti koju posjetioци ne smatraju najboljim mogućim rješenjem. Na ovaj način moguće je osigurati dodatnih 20-25 ležaja, ali činjenica je da je njihova kategorizacija drugačija u odnosu na nivo ponude u Centru.

U kontekstu smještajnih kapaciteta i pretpostavki za razvoj banjskog turizma valja naglasiti i činjenicu da je na rijeci Orliji izgrađen motel Omix (privatni), koji još uvijek nije stavljen u funkciju, ali je vrlo blizu otvorenom javnom izvoru mineralne tople vode, tako da se može očekivati njegovo stavljanje u funkciju već na proljeće i kreiranje ponude koja se po svojim osnovnim karakteristikama bazira takođe na ljekovitoj vodi. Ukoliko se ne osigura odgovarajuća zakonska regulativa u oblasti koncesioniranja korištenja izvora mineralne vode može se desiti da ovaj objekat direktno kreira konkurenciju banjskim kapacitetima Aquaterma, i to jedan vid industrijske konkurencije, sa jednostavnijom ponudom (vjerovatno za početak bez terapijskih usluga), ali uz adekvatnu cjenovnu dimenziju koja bi mogla biti interesantna za neke segmente potencijalnih korisnika, koji usluge ne mogu osigurati pod povoljnim uslovima kao što su oni na osnovu ugovora sa ministarstvima. Naravno da se ovdje ne može govoriti o direktnoj konkurenciji obzirom da to ne podrazumijeva ljekarske usluge, ali ne postoji garancija da ovakvi objekti neće u budućnosti osigurati čak i ovu dimenziju usluga.

4.6. SWOT matrica

Na bazi svega naprijed navedenog, a kao podloga za izradu i prijedlog Strategija razvoja turističke ponude izradili smo SWOT matricu u cilju identifikacije osnovnih snaga i slabosti, te šansi i opasnosti za destinaciju u okviru temeljnog opredjeljenja za razvoj banjsko-zdravstvenog turizma.

Tabela 12 SWOT matrica

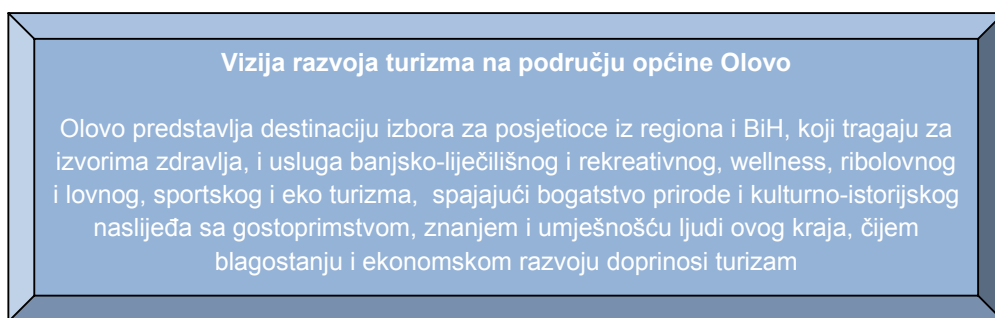
SNAGE ▪ Raznovrsni prirodni i izgrađeni kapaciteti za razvoj turističke ponude ▪ Očuvana priroda u okolini Olova ▪ Tradicija banjskog turizma ▪ Spremnost Općinskih vlasti da izvrše podršku razvoju turističkih sadržaja ▪ Lokacija i pozicija mjesta, blizina velikim gradovima i tranzitnim putevima	SLABOSTI ▪ Organski imidž banje Olovo ▪ Neodgovarajuća struktura ponude, posebno dodatnih dimenzija usluga ▪ Ograničeni smještajni kapaciteti ▪ Organizaciono ustrojstvo i pozicija općine Olovo u ZE-DO kantonu ▪ Nedefinisan stav općinskih vlasti u pogledu budućih pravaca razvoja – industrija ili turizam ▪ Nedostatak adekvatnih kadrova
ŠANSE ▪ Trend razvoja kulturnog turizma u svijetu i regionu kao osnovne ili dopunske dimenzije turističke ponude ▪ Interes međunarodnih organizacija i NVO za razvoj BiH ▪ Potencijalni izvori finansijskih sredstava iz fondova za pridruživanje koji će posebno biti raspoloživi za destinacije i programe razvojnog karaktera ▪ Jačanje svijesti o značaju kulturno-istorijskog nasljeđa ▪ Mogućnost vezivanja sadržaja vjerskog turizma sa redovnim vjerskim sadržajima ▪ Jačanje svijesti o značaju turizma na nivou Federacije i Države u cjelini ▪ Izrada strategije razvoja turizma u FBiH	PRIJETNJE ▪ Konkurencija ostalih banjskih mjesta ▪ Nepostojanje zakona i zakonske regulative u oblastima značajnim za realizaciju turističke ponude ▪ Neprovođenje Zakona o zaštiti voda ▪ Neusklađenost zakonske regulative na federalnom, kantonalnom i općinskom nivou ▪ Trendovi gradnje mini hidrocentrala koje su opasnost za razvoj turističke ponude ▪ Odluka o davanju koncesije na eksploataciju rudnika

5. STRATEGIJA RAZVOJA TURISTIČKE I BANJSKO-REKREATIVNE PONUDE NA OPĆINI OLOVO

Vizija razvoja turizma na području općine temelji na turističkim potencijalima koje čine naprijed navedeni prirodni i izgrađeni turistički resursi, geostrateški položaj, potencijali stanovništva i drugi ekonomski resursi.

5.1. Vizija razvoja turističke ponude

Vizija razvoja turističke ponude na općini Olovo izražava odnos postojećih i budućih resursa i sposobnosti koje će se razvijati na općini u području upravljanja turističkom ponudom i prilika koje se razvijaju u lokalnom, državnom i regionalnom okruženja za razvoj turizma i banjsko-rekreativne ponude.

5.2. Strategija razvoja turizma

Strategija razvoja turizma temelji na 1) ciljevima razvoja turizma, koji proizilaze iz procjene vanjskih prilika i prijetnji i dostignutih jakih strana i ograničenja u razvoju turizma na općini, 2) prostoru za definiranje rasta u dimenziji turističkog proizvoda i tržišta i 3) mogućim programima razvoja turizma na općini.

5.2.1. Ciljevi

Kad govorimo o prvoj dimenziji – ciljevima razvoja turizma koji proizilaze iz procjene vanjskih prilika i prijetnji, možemo ih definisati na sljedeći način:

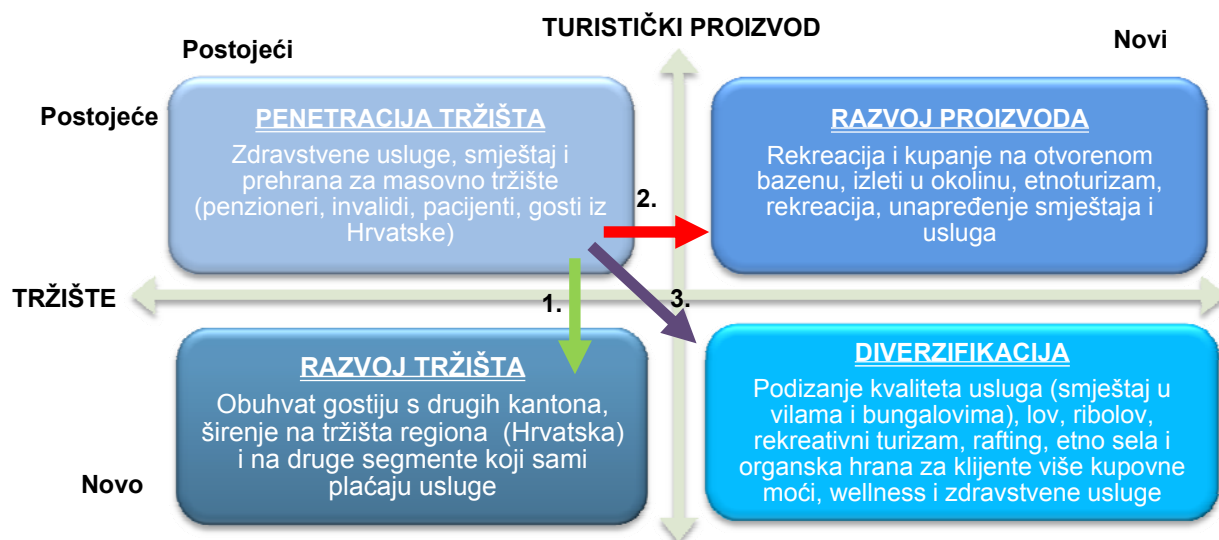
- poizicionirati Olovo kao prepoznatljivu destinaciju banjsko-rekreativnog, ribolovnog, lovnog, sportskog i eko turizma, koja inkorporira attribute okolinske održivosti Bosne i Hercegovine, prije svega njeno bogatstvo u geotermalnim i riječnim vodama, i kvalitetne usluge i smještajne kapacitete
- povećati brojnost turista, dužinu njihovog boravka i turističku potrošnju na općini
- privući investitore u infrastrukturu, smještajne kapacitete i asortiman i kvalitet usluga
- osigurati spillover efekte za lokalnu zajednicu u ekonomskom rastu, aktiviranjem raspoloživih potencijala turizma na održiv način, povećanjem investicija, zaposlenosti, plaća i životnog standarda u turizmu i pratećim djelatnostima privrede.

5.2.2. Modeli rasta turizma na općini Olovo

Turizam na regionu i u BiH bilježi izvanrednu dinamiku rasta. On postaje *emerging industry* (izranjajuća industrija) koja pokreće niz pratećih djelatnosti i doprinosi rastu domaćeg bruto proizvoda i zaposlenosti. Banjsko-lječilišni turizam u tome bilježi posebnu stabilnost jer se odvija tijekom čitave godine, za razliku od mediteranskog ili planinskog turizma koji su aktivni 4 do 6 mjeseci godišnje.

Za marketing aspekt razvoja ove vrste turizma ključne su dvije dimenzije rasta i to: razvoj turističkog proizvoda i razvoj turističkog tržišta. Radi se o klasičnoj matrici rasta duž navedene dvije dimenzije u okviru kojih općina Olovo treba da razvije efektivne strategije i operativnu sposobnost njihovog efikasnog provođenja (vidjeti sliku 1).

Slika 1 Matrica rasta turizma na općini Olovo

Matrica predstavljena na slici 1 pokazuje da zatečeno stanje razvoja turizma implicira strategiju penetracije kao najmanje ofanzivnu i najmanje obećavajuću strategiju rasta. Zatečeno stanje odlikuje se inicijalnim stadijem razvoja turističkih usluga iz domena banjsko-lječilišnog turizma u kome se pružaju standardne usluge smještaja u sobama standardnog konfora. Dominantne skupine turista su one koje besplatno borave na račun zavoda za zdravstveno osiguranje Kantona Sarajevo i ZDK, te na račun ministarstava za boračka pitanja pomenuta dva kantona ili u grupama koje plaćaju poduzeća i druge institucije. To je svakako najniži nivo u evolutivnom razvoju potrošačkih segmenata, jer nije sigurno da takvi gosti uopće imaju naviku korištenja usluga banjsko-lječilišnih ustanova, odnosno pitanje je da li bi ih uopće koristili da sami plaćaju te usluge. Takvo inicijalno stanje pokazuje da je turistička aktivnost rezultat javnog djelovanja institucije koju je osnovala općina Olovo i koja je usvojila tržišnu orijentaciju B2G marketing (Business to Government marketing – marketing

orijentiran na vladu kao kupca usluga za svoje štićenike – bolesne, invalide i penzionere) ili B2B (Business to Business marketing – marketing orijentiran na biznis, tj. poduzeća koja šalju svoje uposlene na liječenje ili rekreaciju u hotel Aquaterm Olovo). U turizam na općini još nije značajnije uključen privatni kapital koji je spreman da razvije marketing orijentiran na potrošače, tj. krajnje korisnike, koji imaju naviku korištenja turističkih usluga i spremni su za odgovarajući kvalitet i zadovoljstvo korištenja usluge platiti svojim novcem. Osnovni marketinški napor u strategiji penetracije je vezan za jačanje tržišnih udjela na postojećim tržištima i sa postojećim sadržajem turističkih usluga. To konkretno znači povećanje broja soba i kreveta u hotelu Aquaterm, povećano korištenje postojećih smještajnih kapaciteta i povećanje broja posjeta turista-pacijenata iz postojećih tržišnih skupina: penzioneri, invalidi, pacijenti. Penetracija podrazumijeva kvantitativni rast na postojećoj proizvodno-tržišnoj poziciji.

Razvoj turizma sa početne pozicije u matrici na slici 1 može se usmjeravati u više pravaca.

Prvi je pravac razvoj tržišta u kome se razvoj banjsko-lječilišnog turizma na općini **orijentira na pružanje postojećih usluga dodatnom broju tržišnih grupa**, koje se mogu posmatrati sa dva aspekta. *Prvi aspekt* je **geografsko širenje tržišta** (drugi kantoni i regije u BiH, tržišta Hrvatske, Srbije, Slovenije) u kome se ostvaruje orijentacija na identični profil posjetilaca kakav je danas dominantan na općini. *Drugi aspekt* je **ulazak na nove tržišne segmente** koji žele da prihvate postojeći obim i kvalitet usluga. Radi se, na primjer, o tržišnim segmentima gostiju koji su motivirani vlastitim vrijednosnim sudovima da posvete pažnju svom zdravlju, raspoloženju i zadovoljstvu i to žele da financiraju sami. Ovaj strateški pravac nudi izvjesne mogućnosti rasta, jer je izvjesno da konvergencija u zadovoljavanja zdravstvenih potreba u određenim socio-ekonomskim grupama u BiH i na regionu vodi homogenizaciji potrošača koji imaju zajedničke prioritete i načine zadovoljavanja svojih potreba.⁵ Međutim, osim cijene, koja može biti na konkurentnoj razini za goste iz Hrvatske i Slovenije, ali nikako za goste iz Srbije, ne mogu se ovakvom orijentacijom izgraditi druge održive konkurentske prednosti ponude banjsko-lječilišnog turizma na općini.

Drugi pravac je **razvoj turističkog proizvoda za postojeće tržište, odnosno obogaćivanje ponude za postojeće tržišne segmente na kojima se temelji banjsko-lječilišni turizam na općini**. Radi se o podizanju kvaliteta postojećih usluga (smještaj, medicinske usluge, prehrana) i širenju asortimana turističkog proizvoda na usluge aktivne rekreacije, zabave, razonode, posjete okolini, uživanje u organskoj hrani, branju ljekovitog bilja, gljiva i šumskih plodova i slično. Ovaj strateški

⁵ Naša istraživanja pokazala su da penzioneri iz Hrvatske koji posjećuju Reumal Fojnica imaju iste senzibilnosti na cijenu (plaća je Fond mirovinskog osiguranja Hrvatske), na kvalitet medicinskih usluga i tretmana i na kvalitet usluga smještaja i prehrane, kao što to imaju penzioneri ili drugi gosti iz užeg potrošačkog gravitacionog područja, koje čine Kanton Sarajevo i ZDK.

pravac rasta ima značajna ograničenja u tome što je potencijal postojećeg tržišnog segmenta nizak, kako u pogledu kupovne moći, tako i u pogledu raznovrsnosti interesa i navika za aktivnije korištenje turističkih usluga. Zbog toga strategija razvoja turističkog proizvoda za postojeće tržište nije obećavajuća za razvoj turizma na općini.

Treći pravac je istovremeno razvijanje turističkog proizvoda i orijentacije na nove tržišne segmente koji nude veće potencijale turističke potrošnje. Diverzifikacija podrazumijeva orijentaciju na nove tržišne segmente koji će prevazići ograničenje postojećeg stanja nerazvijenog tržišta i segmenata niske kupovne moći i nerazvijenih navika za samoinicijativno korištenje usluga banjsko-lijebilišnog turizma. Orijentacija na nove tržišne segmente praktično znači prevazilaženje tržišnog kruga turista koji koriste usko definirane primarne potrebe na standardnoj razini kvaliteta: smještaj i prehrana i medicinski tretmani, koji ne omogućavaju stvaranje visoke dodatne vrijednosti u turizmu.

Novi tržišni segmenti podrazumijevaju, prije svega inovaciju prema kvalitativnim kriterijima:

- 1) životnog stila – segmenti koji promoviraju zdrav život, samosvjesnost i odgovornost za vlastito zdravlje i fitness, odnosno radne sposobnosti,
- 2) sistema vrijednosti – naglašeni individualizam i interes za lokalnu kulturu, nova iskustva u rekreaciji – lov, ribolov, rafting, planinarenje i pješaočenje
- 3) očekivanih koristi – cijena vs nova iskustva i zadovoljstva, prestiž u vlastitoj sredini, poboljšanje izgleda i radnih sposobnosti, odstranjenje tegoba i bolesti i drugo
- 4) Učestalost korištenja turističkih sadržaja – godišnji odmori, turistički događaji, vikend posjete (trend kraćih, a češćih posjeta turističkim destinacijama).

U dimenziji turističkog proizvoda diverzifikacija predstavlja orijentaciju na temeljito unapređenje, kako u pogledu kvaliteta standardnih, tako i na uvođenje niza diferenciranih turističkih usluga u slijedećim bitnim faktorima:

- 1) smještaj – širenje asortimana usluga smještaja u objektima višeg komfora i koncepta koji naglašavaju individualnost – novi hotelski kapaciteti, pansioni, novi rezidencijalni objekti, uključujući vikendice i bungalove,
- 2) prehrana – oslonac na lokalnoj hrani i tradiciji njenog spremanja, uključujući organsku hranu na organskim farmama na općini ili gravitirajućim regijama i bogatstvu prirodnih izvora hrane – ribe, gljiva, divljači, malina, jagoda, meda i drugo,

- 3) medicinski tretmani – unaprijeđeni nivo baznih medicinskih tretmana utemeljen na termalnim vodama i program intenzivnih sistema liječenja reumatskih i drugih bolesti
- 4) wellness usluge – programi antistresa, opuštanja, rekreacije, fitness-a i ljepote, planinarenja, pješaćenja i slično
- 5) rekreacija – kupanje na otvorenim bazenima tople vode, pješaćenje i planinarenje, branje šumskih plodova, rekreativne sportske aktivnosti u individualnim i masovnim sportovima i društvenim događajima, rafting na Krivaji i slično.
- 6) sadržaji tradicijskih i kulturoloških naslijeđa i kreiranih sadržaja – kulturno-istorijski spomenici, etno sela, kolonije ribara, lovaca, i slično
- 7) sadržaji totalnog turističkog proizvoda, koji stvaraju dodatne emocionalne vrijednosti doživljaja i zadovoljstva iskustvima posjetilaca općine Olovo, koji uključuju realni kvalitet doživljenog turističkog proizvoda, gostoprimstvo sredine i kvalitet marketinga, odnosno branda i komunikacija turističke ponude.

Kreiranje novih turističkih sadržaja uz orijentaciju na nove, potentne turističke tržišne segmente zahtijeva preokret u razmišljanjima o turizmu, promoviranje prilika za investiranje u turizam na općini, stvaranje poduzetničkog ambijenta za privlačenje privatnog kapitala bilo za direktno investiranje, bilo za ulaganja u partnerstvu sa javnim sektorom, sa *pro-investment* raspoloženom općinskom administracijom (administracijom koja ima pozitivne stavove prema investiranju i podržava potencijalne investitore) i razvijenom mrežom institucija na lokalnoj i kantonalnoj razini, uvezanoj sa razvojnim agencijama i nevladinim organizacijama.

5.2.3. Programi za realizaciju strategije turizma

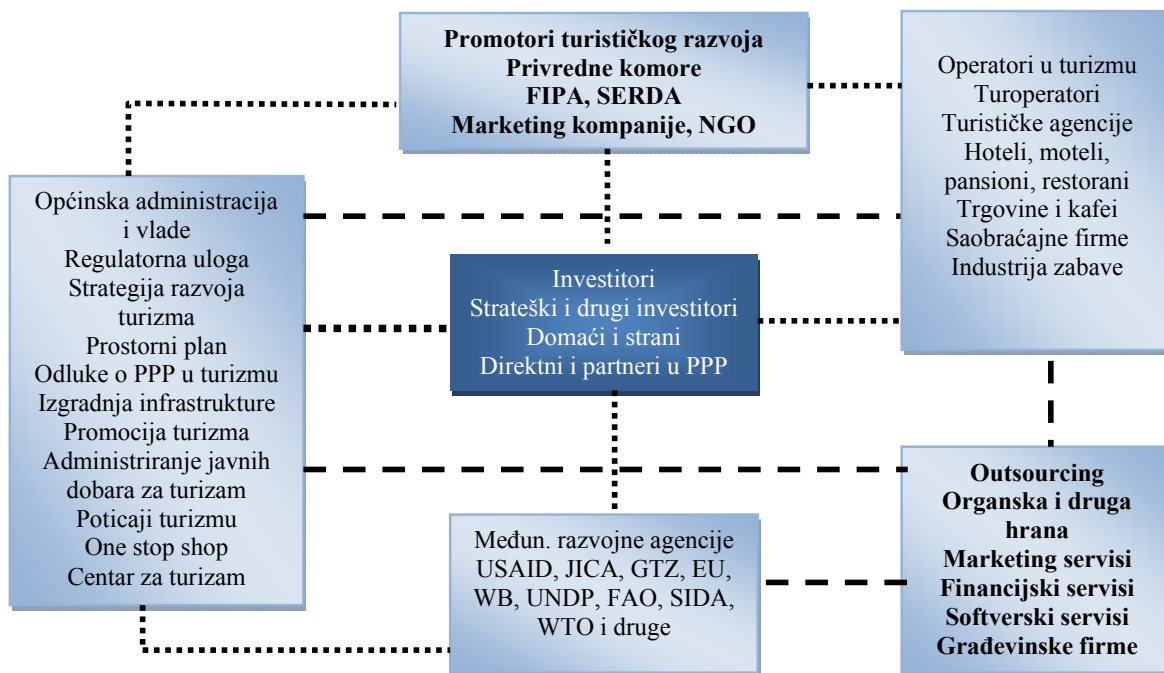
Strategija turizma se mora transformirati u programe da bi imala uvjete za operativnu realizaciju. Programi predstavljaju organske cjeline pojedinih proizvodno-tržišnih linija turističkih usluga.

Težište u razvoju programa treba imati na banjsko-lječilišnom turizmu, postojećim potencijalima za razvoj tog turizma i institucijama i ustanovama koje su stekle reputaciju u razvoju tog turizma. Obzirom na strukturu materijala i projektnog zadatka programi su obrađeni u tački 7.

5.3. Inicijatori i nosioci realizacije vizije i programa turizma

Inicijatori i nosioci realizacije vizije i programa turizma se mogu grupirati u četiri osnovne grupe: a) općinska administracija i kantonalna vlada u suradnji sa Vladom FBiH, b) strateški i drugi investitori, c) međunarodne razvojne agencije, d) promotori razvoja turizma, 5) operatori u turizmu i 6) kompanije u lancu vrijednosti turizma povezani sa operatorima i investitorima vezama outsourcinga (vidjeti sliku 2).

Slika 2 Incijatori i nosioci realizacije vizije i programa turizma i njihove veze

Ključni inicijator i nosilac realizacije vizije i programa razvoja turizma je Općina Olovo. Ona mora definirati strategiju razvoja turizma i programe razvoja turizma. Na općini se mora razviti klima optimizma u pogledu vizija razvoja turizma i djelovati efikasno na regulaciji upotrebe javnih resursa na kojima temelji razvoj turizma (prostor, termalne vode, riječne vode, zemljište, prirodne ljepote, historijsko-kulturni spomenici, javna infrastruktura i drugo). Upotreba resursa može se ekstenzivno i ekskluzivno dodijeliti javnim poduzećima i tada se može računati sa neefikasnošću realizacije strategije. Moraju se osigurati povoljni uvjeti za privlačenje privatnih investitora iz zemlje i inozemstva, među kojima su najkvalitetniji tzv. strateški investitori koji imaju kapacitet da operativno upravljaju turističkim projektima. Općina se nalazi pred izazovom kako javne resurse transferirati na upotrebu u privatni sektor. Načelno, njih ne treba prodavati, osim zemljišta, nego ih davati na koncesiju ili na druge oblike korištenja. Partnerstvo između javnog i privatnog sektora treba regulirati tako da se očuva okolinska održivost i postigne razumno korištenje ograničenih resursa. Općina mora razviti suradnju sa vladama na razini ZDK i Federacije BiH u regulatornoj i oblasti financijske podrške u realizaciji programa razvoja turizma. Nadalje, općina

mora turizam uvezati sa razvojem drugih, za turizam pratećih djelatnosti, kako bi se postigli veći sinergijski efekti razvoja turizma na općini. Također, veoma je značajno razviti suradnju sa međunarodnim i razvojnim agencijama, koje osiguravaju sredstva za inicijalne projekte u razvoju turizma ili pratećih djelatnosti.⁶

Veoma je značajna uloga investitora. Konkurencija na regionu za investicije u turizmu je ogromna i zato treba razviti dobre podloge i uvjete za privlačenje investitora. To podrazumijeva pripremu master planova i efikasno servisiranje investitora od strane općine. Ključno je opredijeliti se i dati jasne investicione ponude šta Općina nudi investitorima – partnerstvo u realizaciji razvojnih programa u turizmu, ili prodaju resursa uz uvjet investiranja prema master planu koji općina mora imati pripremljen. Treba ciljati strateške investitore koji imaju respektivne pozicije na regionalnom ili državnom turističkom tržištu. Međutim, ne treba ograničiti mogućnosti da se pojave i drugi investitori, koji vide prilike u turizmu, od međunarodnih investicionih fondova do pojedinaca – fizičkih lica koja žele da investiraju u vlastite vikendice. U ciljanju investitora značajna je uloga promotora turizma – razvojne agencije SERDA, državne agencije FIPA, komora, kao i drugih agencija. Također, treba uključiti i međunarodne razvojne agencije, koje mogu posredovati u promociji turističkih projekata sa područja općine.

Operatori u turizmu mogu biti istovremeno i investitori, ali mogu biti i partneri investitorima koji osiguravaju efikasno operativno vođenje realiziranih turističkih projekata ili obogaćivanje ponude na području općine. Uz njih se povezuju i mnoge kompanije koje grade lanac vrijednosti turističke ponude, kao što su isporučiooci hrane, marketinških i finansijskih servisa, građevinske kompanije i slično. To su velike šanse za razvoj novih biznisa i dodatno zapošljavanje na općini.

5.4. Mjere za sprovođenje strategije

Sprovođenje strategije zahtijeva aktivnosti i poduzimanje odgovarajućih mjera u nekoliko važnih područja: 1) mjere u oblasti prostornog planiranja i uređenja prostora za potrebe razvoja turizma i izrada master plana razvoja turizma na području općine, 2) izrada programa razvoja turizma u predloženih četiri oblasti razvoja i studija izvodljivosti tih programa, 3) donošenje odluka o partnerstvu javnog i privatnog sektora (PPP) u razvoju turizma i razvijanje modela PPP koji se mogu primijeniti na općini Olovo, 4) promocija investicionih mogućnosti turizma na općini Olovo, 5) usvajanje plana razvoja infrastrukture i djelatnosti za podršku turizmu na općini, 6) razvijanje programa kreiranja stručnih kadrova i edukaciju u oblasti turizma, 7) pozicioniranje programa razvoja turizma na općini Olovo u planove turističkog razvoja Federacije BiH, 8) razvijanje kapaciteta općine za korištenje fondova EU i

⁶ U oblasti proizvodnje organske hrane posebno aktivnu ulogu su imali u BiH SIDA, Švedska razvojna agencija i GTZ, njemačko društvo za tehničku suradnju, koji su promovirali tu proizvodnju, davali podršku za njenu organizaciju i osiguravali tehničku pomoć za certificiranje organske proizvodnje za farmere u organskoj proizvodnji. Općina Olovo, nažalost, nije imala nikakvu ulogu u tim projektima.

drugih međunarodnih fondova za razvoj turizma, 9) razvijanje kapaciteta općine za administriranje mjera za provođenje strategije razvoja turizma na općini Olovo, i 10) reguliranje statusa Aquaterma kao jednog od aktera razvoja turizma.

Mjere iz oblasti prostornog planiranja spadaju među najvažnije. Posebno je značajno usvojiti master plan područja na kome će se razvijati banjsko-lijechišni turizam, ali i drugih zona u kojima je prostor namijenjen za sadržaje turističke ponude.

Programi razvoja turizma trebalo bi da se dalje konkretiziraju u projekte za koje treba raditi studije izvodljivosti, kako bi se na temelju njih mogle voditi aktivnosti promocije tih projekata prema potencijalnim investitorima. To je uobičajena procedura koju provodi svaki investitor prije nego donese odluku o realizaciji investicije.

Promocija investicionih mogućnosti u turizmu na općini Olovo zahtijeva pripremu idejne i izvedbene dokumentacije za pripremu studija izvodljivosti iz kojih se mogu stvarati podloge za sagledavanje ekonomskih efekata i cijena javnih resursa koji se nude privatnom kapitalu, bilo za prodaju, bilo za projekte PPP. U tom domenu treba ostvarivati tijesnu suradnju sa SERDA, FIPA, komorama i drugim akterima promocije mogućnosti razvoja turizma na općini Olovo.

Usvajanje plana razvoja infrastrukture i partećih djelatnosti za razvoj turizma su aktivnosti koje se moraju poduzeti kako bi se izbjegla ograničenja razvoju turizma. To se odnosi na putnu mrežu, vodotokove, elektroenergetsku, telekomunikacionu, vodovodno-kanalizacijsku i drugu mrežu. Među pratećim djelatnostima je posebno važno podržati razvoj kapaciteta male privrede i programe proizvodnje organske hrane na općini. Budući da će kadrovi u turizmu, počev od menadžera, preko stručnjaka i kvalificiranog osoblja biti veliko ograničenje razvoju turizma, treba pripremiti plan stvaranja potrebnih kadrova, posebno profila stručnih i kvalificiranih radnika u turizmu. Za te svrhe treba mijenjati programe srednjeg školovanja i vršiti dodatnu edukaciju postojećeg osoblja u turizmu, te osigurati programe prekvalifikacije nezaposlenih koji su registrovani na Zavodu za zapošljavanje. Budući da će razvoj turizma na području Federacije BiH biti podržavan raznovrsnim mjerama, fondovima i budžetskim poticajima, veoma je značajno osigurati adekvatno mjesto razvoja turizma u planovima Federacije BiH. To podrazumijeva tijesnu suradnju i koordinaciju sa Vladom F BiH, odnosno nadležnim ministarstvom.

IPA sredstva (Instrumenti za predpristupnu pomoć) će biti osnovni izvor za podršku razvoju BiH iz kojih će se moći osiguravati i sredstva za razvoj turizma. Sticanjem statusa kandidata za EU BiH će imati još veće mogućnosti korištenja sredstava iz predpristupnih fondova EU. Da bi se efikasno moglo konkurirati za njihovo korištenje, potrebno je razvijati sposobnost općine da za njih konkurira. Tu treba ostvariti potrebnu suradnju sa SERDA, istraživačkim institucijama i međunarodnim razvojnim agencijama.

Važno je ojačati institucionalni kapacitet za efikasno administriranje u oblastima koje utiču na razvoj turizma, od provođenje tendera za dodjelu koncesija, preko urbanističkih saglasnosti do građevinskih dozvola i upotrebnih dozvola i drugih pitanja. Treba razviti i Centar za turizam koji bi osiguravao *one stop shop* načelo administriranja, kojim se osigurava da investitor sve potrebne dozvole dobije na jednom mjestu, a ne da luta od jedne do druge tačke u administrativnom lancu odlučivanja.

Budući da je Aquaterm kao javna ustanova danas vodeća institucija u razvoju turizma na općini Olovo, bilo bi potrebno izgraditi njegov kapacitet za učestvovanje u realizaciji razvojnih programa u banjsko-lječilišnom turizmu. To zahtijeva reguliranje njegovog statusa, odnosno njegovu transformaciju u neki od oblika koji će biti navedeni u nastavku teksta i utvrđivanje njegove buduće strategije razvoja u kontekstu strategije razvoja turizma na općini Olovo.

5.5. Mjere za sprovođenje strategije – pravni okvir

5.5.1. Pravni okvir – uvod

Pravni položaj javnih preduzeća je specifičan što stvara mogućnosti institucionalizacije javno-privatnog partnerstva i to u kontekstu činjenica koje se odnose na postojeću pravnu legislativu a kojom su obuhvaćena prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi ili obavljanje djelatnosti od opšteg interesa. U tim domenima postavljena je specifična determinanta međusobne korelacije javnog i privatnog sektora. Naime, pravni i finansijski okvir, zatim institucije koje su uključene u ovakve projekte moraju biti stabilni, profesionalni i konkurentni u svakom pojedinom slučaju koji se bavi djelatnostima koje predstavljaju prirodne monopole i njima upravlja državni sektor a što ne iziskuje neminovnu transformaciju vlasništva ili sprovođenje postupka privatizacije. Problem upravljanja i iskorištavanja pojedinih prirodnih resursa se, u pravilu, u praksi, svodi na pitanja koncesije i/ili privatizacije postojećih državnih resursa.

Sve javne kompanije po svojoj prirodi nemaju mnogo motiva da se mijenjaju. Dobit koja treba da predstavlja osnovnu pokretačku snagu nema značajniju ulogu u javnom sektoru. Koncept javnog sektora se postepeno mijenja ka stvaranju efikasnog i profitabilnog javnog sektora i taj zahtjev se pojavljuje kao nužnost. Javni sektor mora biti orijentisan ka zadovoljenju potreba korisnika usluga na efikasan i odgovoran način.

5.5.2. Postojeće stanje.

U okviru mjera vezanih za sprovođenje strategije daljeg razvoja banjsko rekreativnog turizma u općini Olovo kao poseban aspekt se nameće rješenje pitanja koja se odnose na pojedine pravne aspekte vezane za partnerstvo javnog i privatnog sektora

u oblasti daljnjeg razvoja pojedinih oblika turizma. Početne premise se odnose na konstatacije koje nam ukazuju na najmanje dva zaključka. To su:

- a) javni sektor ne raspolaže sa sredstvima kao ni
- b) organizacionim i drugim znanjima vezanim za upravljanje projektima ovakve vrste kako bi isti u dogledno vrijeme postali profitabilni.

Osnovne dilema su:

- a) da li je potrebno sprovoditi postupak privatizacije pa tek po izvršenoj privatizaciji ići u okviru istog programa na realizaciju pojedinih razvojnih zadataka,
- b) da li zadržati dominantnu državnu strukturu nad postojećim kapacitetima, odnosno infrastrukturom i na takvoj pravnoj i vlasničkoj osnovi sprovoditi planirane razvojne aktivnosti ili
- c) iznalaziti druge oblike koji će omogućiti pokretanje razvojnih programa u što kraćem ali i optimalnom vremenskom periodu.

Nijedan od pobrojanih pojava oblika sam za sebe ne može se smatrati idealnim rješenjem, a kako bi omogućio stvaranje jedinstva postojećeg stanja sa očekivanim ekonomskim efektima.

Rješenje treba biti upravljano u tom pravcu da omogući nadogradnju postojećeg stanja na taj način da se izvrši objedinjavanje pozitivnih odlika javnog i privatnog sektora. Pojedina moguća rješenja biće izložena u skladu sa važećim pravnim okvirom u Bosni i Hercegovini i Federaciji Bosne i Hercegovine.

5.5.3. Izbor optimalnog modela za eksploataciju kapaciteta Aquaterma.

Javna zdravstvenu ustanova Aquaterm organizovana je u skladu sa odredbama Zakona o ustanovama Bosne i Hercegovine i Zakonom o zdravstvenoj zaštiti. S obzirom da se radi o specifičnom obliku pravnog lica to se na njegov pravni položaj i režim upravljanja kao i raspolaganja primjenjuju odredbe posebnih zakona u Federaciji BiH. Tako je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti predviđeno da zdravstvenu djelatnost obavljaju ustanove koje osniva Federacija BiH, kanton, opština te domaća i strana fizička i pravna lica. Ovdje se radi o već osnovanoj zdravstvenoj instituciji. Djelatnost koja se obavlja u okviru Aquaterm-a može biti obavljana i od strane privatnog operatera.

Zakon o zdravstvenom osiguranju u F BiH daje mogućnost uključivanja privatnog zdravstvenog sektora u javni sektor. Preduslov je raspisivanje tendera na kantonalnom nivou koji bi stvorio pretpostavke da se i privatni sektor uključi u utakmicu i koristi javna sredstva. Za ove oblike organizovanja postoje ograničene mogućnosti i oblici privatizacije. Privatizacija primjenom nekog od metoda „direktne“

privatizacije putem odredbi Zakona o privatizaciji u Federaciji BiH nije moguća. Ovo ne znači da su time isključeni neki drugi oblici privatizacije.

Kao moguća nameću se sljedeća rješenja:

- Zaključivanje ugovora o upravljanju nad Aquaterm-om od strane privatnog operatera.
- Davanje Aquaterm-a pod koncesiju za određeni vremenski period i
- Stupanje u poseban ugovorni odnos putem projekata javno-privatnog partnerstva na ugovornoj osnovi.

U prvom slučaju kod zaključivanja ugovora o upravljanju omogućile se sa formalne strane da se pojavi privatni operater koji će vršiti upravljanje nad Aquaterm-om. Ovo bi bila jedina prednost pod pretpostavkom da postoje zainteresovani subjekti koji bi vršili upravljanje. Loša strana ovakvih projekata sa stanovišta Aquaterm-a je da davalac upravljanja ne preuzima rizik za rezultate koji proizilaze iz vođenja poslova. Odgovornost je na primaocu usluga upravljanja, odnosno na Aquaterm-u, i ta odgovornost se nalazi u sferi poslovnog rizika, što baš nije preporučljiva opcija za javni, odnosno državni sektor. Davalac upravljanja odgovara utoliko što donesene poslovne odluke moraju biti u skladu sa pravilima struke, moraju biti razumne i opravdane u okviru konkretnih tržišnih okolnosti, a odgovoran je i za postupanje pažnjom dobrog privrednika, savjesno i pošteno, na zakonit način, ali nikada ne odgovara za krajnji rezultat poslovanja. Loša strana ovakvih projekata je i činjenica da potencijalni operater nije zainteresovan za ulaganje u postojeću infrastrukturu i objekte pošto nema mogućnosti da ostvari vlasničku participaciju.

U drugom slučaju Zakon o koncesijama Zeničko-dobojskog kantona (Službene novine Zeničko-dobojskog kantona; broj 05/03) u nadležnosti Kantona u oblasti dodjele koncesija predviđa i davanje pod koncesiju istraživanje i/ili eksploatacija ljekovitih, termalnih i mineralnih voda i izvorišta prirodnih voda za piće kao i hotela i turističkih objekata. Prema članu 3. Zakona o koncesijama Federacije BiH (Sl. novine FBiH 40/02, 61/06), predmet koncesije su i pravo obavljanja djelatnosti komunalnih i drugih javnih službi a što se utvrđuje posebnim propisima kantona. Ovi propisi daju mogućnost da se prirodno dobro u vidu termalnih i ljekovitih voda ustupi radi njihove eksploatacije pod koncesiju privatnom operateru. Javna služba u vidu zdravstvene službe ne bi se mogla podvesti pod pravni režim koncesije. Kada bi i postojala takva mogućnost ona je isključena jer zahtijeva postojanje posebnog kantonalnog zakona. Pošto je eksploatacija ovog prirodnog dobra neodvojiva od korištenja postojećeg objekta Aquaterm to bi podrazumijevalo i davanje na korištenje ili u zakup ovog objekta a što pretpostavlja postojanje dva pravna režima. Egzistencija dva pravna režima na jednom predmetu koji je, u ovom slučaju, jedinstven, također nije preporučljiva. Pored plaćanje koncesione nadokande neki oblik zakupa objekta Aquaterm bi također podrazumijevao dugoročni vremenski aranžman u trajanju koje je jednako vremenskom trajanju koncesije. I u ovom slučaju sporno bi bilo ulaganje u

postojeći objekat Aquaterm a po osnovu njegovog najma. Potrebno bi bilo izvesti egzaktnu računicu kako bi se ocijenila opravdanost rekonstrukcije postojećeg kapaciteta što bi opredijelilo i potencijalne investitore.

Treći oblik je javno privatno partnerstvo ili projekti poznatiji pod nazivom Public Private Partnership. Oni se danas pojavljuju kao najinteresantniji oblik zajedničkog nastupa u obavljanju pojedinih javnih funkcija, izgradnje i zajedničke eksploatacije infrastrukturnih objekata, ulaganja u zdravstvenu djelatnost, izgradnju zdravstvenih kapaciteta, posebno bolnica i slično.

Cilj ova dva i sličnih dokumenata je saradnja državnih tijela i privatnih preduzetnika a radi osiguravanja, finansiranja, izgradnje, obnove, upravljanja ili održavanja infrastrukture ili pružanja usluga. Osnovna obilježja ovih modela se mogu prepoznati kao njihove prednosti a što nas na kraju opredjeljuje za izbor ovog rješenja kao optimalnog. Od prednosti posebno se ističu:

- a) dugoročni odnosi na ugovornoj osnovi,
- b) ne postoje pravne prepreke i procedure su jednostavne,
- c) finansiranje se oslanja na privatna a ne javna-budžetska sredstva,
- d) javni partner definiše ciljeve i uslove zajedničkog nastupanja,
- e) privatni partner snosi sve rizike profitabilnosti projekta,
- f) u slučaju izgradnje novih objekata javni partner je njegov vlasnik,
- g) javni partner plaća nadoknadu privatnom partneru za izgradnju i vođenje izgrađenih objekata i
- h) privatni partner sagrađeni objekat poslije ugovorenog vremenskog perioda vraća javnom partneru.

Postoji više od 20 različitih oblika i modela ovog partnerstva a osnovni oblici javno privatnog partnerstva sa stanovišta potreba Aquaterm-a i njegove djelatnosti su:

- a) **BOT (Build, Operate, Transfer)** gdje privatni preduzetnik dobiva od javnog tijela dozvolu da izgradi ili rekonstruiše objekat, upravlja njime određeni broj godina i po isteku ugovorenog perioda isti vraća javnom tijelu.
- b) **CS (Contract, Services)** je ugovor o ugovaranju usluga kojim javni partner ugovorom osigurava izvršavanje određenih usluga od strane privatnog partnera pri čemu javni partner zadržava vlasništvo nad objektom i opšte upravljanje a privatni partner samo pruža ugovorene usluge.
- c) **OMC (Operations, Maintenance, Management)** gdje javni partner sa privatnim preduzetnikom ugovara vođenje nekog objekta ili sistema uz pravo privatnog partnera da može vršiti ulaganja kako bi poboljšao pružanje usluga.
- d) **Developer** je privatni preduzetnik koji dobiva dozvolu javnog organa da svojim sredstvima izgradi, proširi i/ili modernizuje neki kapacitet, upravlja njime pod nadzorom javnog organa i ubire ugovorene prihode.

Ovo su osnovni pojavni oblici javno privatnog partnerstva. Poznati su i drugi projekti što znači da ovim nisu u potpunosti iscrpljene sve mogućnosti partnerstva javnog i privatnog sektora. U okvirima ugovorne autonomije volje mogu se kombinovati domašaji više pojedinih pojava oblika i modela. Svaki od pobrojanih modela sadrži specifične pravne klauzule koje diktira, u ovisnosti od svojih potreba i ciljeva, javni partner. U suštini postoje dva osnovna modela partnerstva javnog i privatnog sektora. Prvi sistem je koncesioni koji se zasniva na dozvoli dato od strane države. Drugi model je jedan od gore izloženih načina partnerstva koji se definišu kroz generalni naziv poznat kao PFI model (Private Finance Initiative) ili model privatno finansijske inicijative. I treća mogućnost je institucionalno povezivanje u onim slučajevima kada javni i privatni partner zajednički osnivaju posebno tijelo ili privredno društvo kojim zajedno upravljaju tako da to novo zajedničko pravno lice pruža javnosti određene usluge.

Sa stanovišta pozitivnog zakonodavstva ne postoji poseban zakonski akt koji bi ovaj oblik povezivanja javnog i privatnog sektora posebno uređivao. Načelno takvu mogućnost daje Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Svi ovi modeli su zasnovani isključivo na ugovornoj osnovi i omogućuju najbrže postupanje. Za njihovu implementaciju jedino što je potrebno je odluka vlasnika u ovom slučaju osnivača JZU Aquaterm. Ovo je, pored pobrojanih i osnovni razlog da se sa pravne tačke gledišta pitanje rješava kroz jedan od oblika PPP, odnosno PFI. Sa prvim modelom poznatijim kao BOT postoje i adekvatna pozitivna iskustva te se u slučaju konačnog opredjeljenja daje prijedlog korištenja ovog oblika saradnje JZU Aquaterm i potencijalnog privatnog operatera.

6. FINANSIRANJE I EFEKTI REALIZACIJE STRATEGIJE

6.1. Efekti realizacije strategije

Efekti realizacije Strategije banjsko-rekreativnog turizma u općini Olovo su brojni, višedimenzionalni, mogu se manifestovati u kratkom, srednjem i dugom roku, mogu se izražavati u kvantitativnim izrazima i u kvalitativnim karakteristikama. Od mogućih nekoliko pristupa, u nastavku se prezentiraju glavni efekti implementacije Strategije posmatrani u tri uslovno definisana koncentrična kruga, i to kao:

- efekti na nivou turističke ponude
- efekti na privredni razvoj općine Olovo, i
- efekti za regiju i Bosnu i Hercegovinu.

Pri sagledavanju odnosno aproksimaciji ukupnih efekata implementacije ove Strategije treba imati u vidu polazno stanje koje karakteriše ogromni jaz između potencijalnih mogućnosti i dostignutog nivoa kapaciteta odnosno ponude banjsko-zdravstvenog i rekreativnog turizma u Olovu. Naime, po svojim osobinama voda Banje «Aquaterm» Olovo, osim povoljne temperature (36°C) ima, u odnosu na sve druge banja u Bosni i Hercegovini, najviše specifičnih indikacija (čak 8), a istovremeno ima gotovo najskromnije receptivne i druge kapacitete za njeno korištenje. Jaz između mogućnosti i stvarne ponude je daleko veći ako se uzmu u obzir i druga izvorišta na području općine Olovo.

6.1.1. Efekti na nivou turističke ponude

«**Razvojna transformacija općine Olovo u turistički kraj**» je sintagma kojom je označen glavni strateško-razvojni cilj, kao dugoročni i bazni orijentir ukupne razvojne filozofije koji obuhvata sve razvojne aspekte od materijalnih preko društvenih do kulturoloških, s velikim šansama da Olovo realizira ovaj cilj u okviru jednog planskog horizonta u slijedećih nekoliko decenija.⁷

Kao što je turizam integralni faktor ukupnog razvoja Olova, tako je i banjsko-rekreativni turizam okosnica turizma u cjelini. Ovakvo opredjeljenje je logički izraz ne samo za to raspoloživih prirodnih resursa i djelimično već izgrađenih kapaciteta u tom segmentu, nego i zbog najvećih tržišnih i razvojnih šansi.

Da bi se ostvarivali očekivani efekti na nivou turističke ponude odnosno u okviru same turističke djelatnosti i ova Studija treba da doprinese i ubrza realizaciju strateško-razvojnog cilja da se «... mjesto Olovo izgradi kao banjsko-turistički centar

⁷ «Strategija obnove i razvoja privrede i privredne infrastrukture na području općine Olovo», Institut za organizaciju i ekonomiku Sarajevo, 1996., str. 50.

alpskog tipa sa svim komunalnim infrastrukturnim rješenjima koja odgovaraju takvom ambijentu u okviru standarda zaštite voda i ostalih prirodnih resursa.»⁸

Efekti razvoja banjsko-rekreativnog turizma pogotovo oni koji će se manifestovati na dugi rok na nivou ukupne djelatnosti turizma i ugostiteljstva, ovisiće prije svega od širine i dinamike valorizacije izvorišta termalne vode. S obzirom na prirodne resurse, snagu i planove postojećih nosilaca ponude u ovom segmentu, na potencijalne domaće i inostrane investitore razvoj banjsko-zdravstvenog i rekreativnog turizma u Olovu neće biti ograničen samo na «AQUATERM». Nosioци njegovog razvoja će biti sve brojniji, što implicira širok i intenzivan razvoj preduzetništva, investicije, zapošljavanje i finansijske autpute na nivou preduzetnika, budžeta, ali i zaposlenih u ovim aktivnostima.

Prema tome, implementacija strategije razvoja banjsko-rekreativnog turizma u Olovu efektuiraćе se najprije na mikro-preduzetničkom nivou, a potom na makroekonomskom, odnosno društvenom nivou.

Čisti ekonomsko-finansijski efekti (dodatna vrijednost, prihod od prodaje turističkih proizvoda i usluga, dobit, porezi i doprinosi, ostvarene zarade zaposlenih i dr.) koji će se generisati realizacijom predloženih preduzetničko-investicionih projekata u banjsko-zdravstveni i rekreativni turizam u Olovu, kvantificiraće se i izraziti u fizibiliti i izvedbenim investicijskim studijama koje se moraju uraditi za svaki konkretni projekat. (Naime, nijedan investitor neće donijeti odluku o ulaganju bez projekcije ulaganja i prihoda, ali se u ovom slučaju radi o studijama koje finansira investitor a ne Općina.) Nema sumnje da će ti (direktni) efekti biti izuzetno značajni, pogotovo zbog privredne strukture, relativno skromnih resursa i neatraktivnosti ulaganja u većinu drugih privrednih aktivnosti.

Međutim, najvažniji efekti razrade konkretizacije i implementacije strategije, na nivou djelatnosti turizma, mogu se izraziti samo u kvalitativnoj dimenziji. Najveće ekonomske i društvene koristi, neposredno i posredno, efektuiraćе se kroz slijedeće:

- bitno sadržajno **proširenje, povećanje i obogaćivanje** ponude banjsko-zdravstvenog i rekreativnog turizma, uključujući i porodične banjsko-turističke pansionе, čime bi se Olovo uvrstilo u vodeće turističke centre ove vrste u Bosni i Hercegovini;
- razvoj komplementarnih grana turizma: izletnički, sportski, seoski, tranzitni, omladinski, lovni, ribolovni i dr.;
- razvoj i održavanje kontinuiteta turističke ponude tokom cijele godine, i dr.

⁸ «Strategija obnove i razvoja privrede i privredne infrastrukture na području općine Olovo», Institut za organizaciju i ekonomiku Sarajevo, 1996., str. 77.

6.1.2. Efekti na privredni razvoj općine Olovo

Implementacija strategije razvoja banjsko-rekreativnog turizma u cjelini na području općine Olovo, generisaće brojne i u cijelosti pozitivne efekte na privredni i ukupni razvoj ove općine. Osim uobičajenih faktora i ograničenja, natprosječni uticaj u konkretnim uslovima će se ispoljavati i zbog slijedećeg:

- Turizam se u globalnim okvirima s pravom naziva vodećom granom privrede, jer ostvaruje preko 12% udjela u svjetskoj međunarodnoj razmjeni i učestvuje sa preko 11% u ukupnim investicijama, jer ostvaruje znatno veće stope rasta od prosjeka ukupne privrede, i sl. Slijedeći navedene trendove svaka zemlja nastoji uklopiti se u njih, ubrzano radeći na efektnijoj valorizaciji vlastitih turističkih resursa;
- Olovo ima relativno skromne razvojne potencijale u oblasti privrednih ulaganja, ali može računati u značajnoj mjeri na potencijale za razvoj banjsko-zdravstvenog i rekreativnog turizma;
- Stoga su u ovakvoj privrednoj strukturi turizam, a posebno banjsko-rekreativni, označeni kao apsolutni prioriteti, a uz njih i razvoj pratećih uslužnih djelatnosti: trgovine, ugostiteljskih sadržaja, prevoza, proizvodnje suvenira i slično;
- Turizam kao integrativna i jedna od najkompleksnijih djelatnosti višesmjerno utiče na ukupni ekonomski i društveni razvoj općine Olovo;
- Uz razvoj proizvodnje hrane i preradu drveta, turizam je označen kao jedan od tri strateško-razvojna prioriteta Olova.

Dok je u prethodnom poglavlju ukazano na moguće odnosno očekivane efekte realizacije Strategije na razvoj samog turizma, u nastavku se fokusiraju glavni mogući efekti razvoja samog turizma (posebno banjsko-zdravstvenog i rekreativnog) na privredni, ali i ukupni razvoj općine Olovo:

- Prvi i najvažniji uticaj koji će turizam, a posebno banjsko-zdravstveni i rekreativni turizam, imati jeste doprinos i iniciranje razvoja drugih privrednih grana na području općine Olovo, a pogotovo razvoj: uslužnog i proizvodnog zanatstva, razvoj trgovine, razvoj proizvodnje hrane⁹;

⁹ Najveći efekti mogu se očekivati iz sinhronizovane implementacije ove Strategije i projekata predviđenih u «Programu radno intenzivne poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda na području općina Ilijaš, Visoko, Breza, Vareš i Olovo u periodu 2007.-2010. godina» Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo, mart 2007.

- U uslovima opadajućeg trenda zapošljavanja i stope nezaposlenosti preko 55% razvoj turizma u Olovu će bitno doprinosti rješavanju – ublažavanju ovog problema i to koliko direktno (zapošljavanjem u turizmu) toliko i zapošljavanjem u drugim privrednim djelatnostima. O značaju efekata na zaposlenost najbolje govore podaci da je broj zaposlenih u Olovu u oktobru 2007. bio 1732, a broj nezaposlenih čak 2195 lica;
- S porastom udjela inostranih gostiju, implementacija Strategije će doprinosti povećanju izvoza «na kućnom pragu»;
- Ostvarivanje planiranih ciljeva u Strategiji podrazumijeva značajne investicije u razvoj receptivnih i drugih kapaciteta u turizmu, ali je realno očekivati da će ova ulaganja ohrabriti ukupni priliv investicija (u druge aktivnosti), a posebno priliv ulaganja od dijaspore;
- Opšteprivredno oživljavanje Olova, koje će generisati realizacija Strategije razvoja turizma, ostvarivaće se kroz rast tražnje i potrošnje u turizmu i pratećim aktivnostima, a što će generisati rast proizvodnje i usluga u drugim – vezanim aktivnostima;
- Direktni ekonomski efekti u turizmu i izvedeni efekti u drugim djelatnostima doprinosiće bitno povećanju fiskalnih prihoda općine Olovo, poboljšanju budžeta i mogućnostima stimulanja razvoja pojedinih prioritarnih projekata u općini Olovo;
- Realizacija definisane Strategije razvoja banjsko-zdravstvenog i rekreativnog turizma u Olovu bitno će doprinijeti razvoju vanprivrednih – društvenih djelatnosti, a posebno: funkcionalnijeg obrazovanja, sporta, kulturnoj aktivnosti, podizanju nivoa zdravstvenih usluga i dr.

6.1.3. Efekti za regiju i BiH

Olovo sa svojim relativno skromnim ekonomsko-razvojnim potencijalom, realizacijom ove Strategije će u većoj mjeri iskoristiti svoje uže i šire okruženje nego što će generisati efekte za to okruženje. Naravno, nimalo ne potcjenjujući sve pozitivne efekte na razvoj okruženja.

Ograničavajući se na efekte implementacije samo Strategije razvoja turizma, bitno je naznačiti slijedeće:

- Olovo se graniči čak sa sedam drugih općina (pet u Federaciji BiH, a dvije u drugom entitetu), što zahtijeva natprosječne napore u pronalaženju, planiranju i efektiviranju zajedničkih i/ili tangirajućih razvojnih projekata. Utoliko je veći značaj implementacije ove turističke strategije.

- Razvoj turizma Olova, s dominantnim razvojem kapaciteta banjsko-zdravstvenih i rehabilitaciono-rekreativnih sadržaja, treba u sve većoj mjeri da se bazira na potrebama korisnika s područja tri ekonomsko-demografska regiona – centra: Sarajeva, Tuzle i Zenice. Udaljenost od Sarajeva (svega 56) i od Tuzle (svega 76 km) daje velike šanse za dugoročno povećanje kapaciteta u vodećoj turističkoj djelatnosti.
- Hendikep Olova zbog slabe saobraćajne povezanosti sa Zenicom kao centrom Kantona ne mora predstavljati nepremostivu prepreku niti veliko ograničenje u smislu većeg prisustva korisnika iz Zeničko-kakanjskog basena u turističkim sadržajima Olova. Posebno značajna – brojna klijentela iz ovog, kao i Tuzlanskog basena, koju treba privući za kontinuirano korištenje banjsko-zdravstvenih i rehabilitaciono-rekreativnih sadržaja u Olovu jestu radnici u najvećim preduzećima iz navedenih basena, zatim invalidi, te penzioneri. Ova masovnost osigurava permanentno popunjenost receptivnih kapaciteta, rentabilno poslovanje i zahvaljujući tome, selektivnu ponudu prilagođenu klijenteli sa višim zahtjevima.
- Olovo je jedno od 15 banjskih mjesta u Bosni i Hercegovini koje će implementacijom definisane Strategije razvoja banjsko-rekreativnog turizma radikalno podići nivo, proširiti i obogatiti svoje kapacitete i ponudu. Čvršćim umrežavanjem sa ostalim banjama postići će se ne samo veće korištenje bansko-rekreativnih kapaciteta Olova nego i kapaciteta drugih banja. Iako se radi o sličnim ponudama dobrim planiranjem i marketingom mogu se postići sinergetski efekti.
- Gotovo sve granične općine imaju ambiciozne planove razvoja turizma. S obzirom da se radi o komplementarnim ponudama, trebalo bi što prije koncipirati niz zajedničkih programa i koordiniran pristup u zajedničkom razvoju kapaciteta na nivou regije i šireg okruženja.
- Posebni ekonomski i vanekonomski efekti realizacije ove Strategije mogu se generisati, u srednjem i dugom roku, po osnovu jačeg i sadržajnijeg uključivanja turističkih kapaciteta Olovo u projekat «Klaster turističke ponude makroregije Sarajevo», predviđen kao operacionalizacija Regionalne strategije ekonomskog razvoja Sarajevske ekonomske makroregije¹⁰.

¹⁰ «Regionalna strategija ekonomskog razvoja za Sarajevsku ekonomsku makroregiju», EURED, Sarajevo, 2004., str. 181.-182.

6.2. Aproximacija efekata po osnovu proširenja kapaciteta Hotela «Aquaterm» Olovo

Uz sve napomene vezane za potrebe bližeg definisanja strukture buduće ponude, kapaciteta, visine i stukture ulaganja, u nastavku se daje aproksimacija očekivanih efekata samo po osnovu proširenja i poboljšanja kapaciteta i ponude Hotela «AQUATERM» Olovo. Ova gruba procjena efekata izvedena je na osnovu slijedećih pretpostavki i opredjeljenja:

- Obnova i modernizacija postojećih receptivnih i pratećih sadržaja Hotela «Aquaterm»,
- Izgradnja novog bloka Hotela, kapaciteta 30 dvokrevetnih soba,
- Proširenje ponude Hotela na novu klijentelu (tržišne segmente) u cilju povećanja korišćenja kapaciteta,
- Kakulacija je izvršena na bazi aktuelnih cijena, dok se sa obogaćivanjem sadržaja može očekivati i povećanje cijena.

Prema postojećem stanju i performansama Hotela «Aquaterm» i prema bogatim empirijskim normativima i standardima izgradnje i opremanja sličnih hotelsko-turističkih objekata-kapaciteta, gruba procjena ukupnog iznosa i strukture ulaganja je slijedeća:

a) Obnova i modernizacija postojećih objekata	400.000 KM
b) Izgradnja i opremanje novog bloka Hotela «Aquaterm», kapaciteta 30 dvokrevetnih soba	1.000.000 KM
▪ dozvole, saglasnosti, rente, projekti i dr.	40.000 KM
▪ izgradnja objekata (cca 700m ²)	720.000 KM
▪ opremanje soba	180.000 KM
▪ ostalo	60.000 KM
UKUPNO (a+b):	1.400.000 KM

Neposredno efektuiranje navedenih ulaganja bi se manifestovalo kroz povećanje ukupnog prihoda hotela, po osnovu povećanja za sada nedovoljnih receptivnih kapaciteta, ali i po osnovu proširenja – obogaćivanja ponude. Ovi efekti bi se ostvarivali u dugom – višedecenijskom roku, obzirom da bi nova ulaganja bila potrebna samo u obnovu opreme svakih osam do deset godina, naravno, uz redovno održavanje objekata.

Gruba procjena prihoda od prodaje usluga po godinama nakon proširenja i modernizacije kapaciteta Hotela «Aquaterm» je slijedeća:

a) Pansionska potrošnja 150 ležaja x 365 dana x 70% x 50 KM	1.916.250 KM
b) Vanpansionska potrošnja (hrana i piće i dr.)	333.750 KM
UKUPNO (a+b):	2.250.000 KM

Na osnovu elemenata uobičajeno korištenih za analizu i ocjenu projekata na nivou predinvesticione studije opravdanosti proizilaze slijedeći osnovni pokazatelji efikasnosti investicije (računajući i vrijednost i prihoda postojećih kapaciteta «Aquaterma», a za period 11 godina (1 godina investiranja i 10 godina eksploatacije):

▪ stopa akumulativnosti (neto dobit u odnosu na ukupan prihod)	12,85 %
▪ interna stopa rentabilnosti	15,16 %
▪ kumulativni iznos gotovine na kraju 11. godine	1.760.000 KM

Navedeni pokazatelji ilustruju i mogućnost da «Aquaterm» može nastaviti sa daljim investiranjem u nove sadržaje, projekte i kapacitete (kao što je npr. otvoreni bazen), pretežno iz vlastitih izvora.

Dobijeni pokazatelji su rezultirali iz ekonomsko-finansijskih proračuna baziranih na korištenju 1.000.000 KM dugoročnog kredita na 7 godina otplate plus jedna godina grace period, uz 7,2% kamate godišnje.

Takođe, projekat je baziran na zapošljavanju deset (10) novih radnika, za depadans Hotela i za aktivnosti iz obogaćene ponude.

Osim navedenog, mogu se naznačiti i dodatni izvan preduzetnički efekti, uključujući i finansijske efekte za općinu Olovo, po osnovu:

- naknade za rentu, koncesije, dozvole, saglasnosti i sl.
- poreza na dobit,
- poreza i doprinosa na plate

Na desetogodišnjem nivou, u finansijskom izrazu, efekti po navedenim osnovama procjenjuju se na iznos od cca 900.000 KM.

6.3. Aproximacija efekata po drugim osnovama

Procjena kvantitativnih efekata u prethodnom poglavlju se odnosi na dosta izvjesno ostvarivanje strateško-razvojnog cilja hotela „Aquaterm“ Olovo. U anstavku se rpezentiraju još grublje aproksimacije efekata koji bi se mogli generirati realizacijom (konkretizacijom u izvedbene preduztično-investicijske projekte i njihovom implementacijom) koncipirana četiri pojedinačna programa (pravca) razvoja turizma na području općine Olovo.

- A) Po osnovu Programa razvoja banjsko-lječilišnog turizma, može se razrađivati varijanta po kojoj bi se aktivirali ostali termalni izvori i izgrađivali mali kapaciteti (10 do 20 korisnika). U narednih pet godina mogli bi se izgraditi i opremiti oko pet takvih objekata, zaposliti cca 30 zaposlenih, uključujući i osoblje vlasnika (porodični biznis). Prema empirijski mparametrima za

objekte sličnih performansi mogla bi se ostvariti ukupna godišnja dobit oko 100.000 KM, uz ostale finansijske efekte za poduzetnika-investitora i za budžet općine.

- B) Konkretizacijom i implementacijom Programa razvoja wellness i rekreativnog turizma koji implicira proširenje sadržaja ponude (i kapaciteta) „Aquaterra-a“ i njegovo uvrštavanje u vodeće banjsko-rekreativne destinacije u zemlji, mogli bi se ostvariti značajni finansijski, ali i brojni drugi efekti. Prema našem uvjerenju dobrim pozicioniranjem Aquaterra-a najveći efekti bi se mogli ostvariti kroz razvoj satelitskih receptivnih kapaciteta. Neizbježno je vršiti kvantifikaciju efekata u okviru ovog programskog bloka Strategije, jer će oni primarno zavisiti od modela transformacije, investiranja i poslovanja Aquaterra. U svakom slučaju efekti u ovom bloku bi trebalo da budu veći nego u programu pod A).
- C) Realizacijom Programa razvoja seoskog i eko turizma potencijalno sadrži najveći broj preduzetničkih projekata, koji će se konkretizirati dominantno kroz porodični biznis, u obliku seoskih turističkih gospodarstava i sl. Samim tim je u ovom bloku Strategije realno očekivati najveće efekte, naravno na srednji i dugi rok. Uz to, ti efekti će biti najizraženiji kroz samozapošljavanje i zapošljavanje.
- D) U četvrtom programsko-razvojnom stupu Strategije razvoja turizma, označenim kao Program razvoja kulturno-istorijskog i vjerskog turizma, mogu se očekivati relativno skromni neposredni finansijski efekti. Međutim, široki spektar posrednih i pozitivnih eksternih efekata nadmašuje te efekte i bitno doprinosi sinergiji efekata svih prethodnih razvojnih programa.

7. PREGLED POJEDINAČNIH PROGRAMA I DINAMIKA REALIZACIJE

Na području općine može se govoriti o slijedećim programima turističkog razvoja na općini Olovo:

- **Program razvoja banjsko-lječilišnog turizma**, kojim treba osigurati integralno povezivanje javnih resursa sa privatnim i javnim investitorima u okviru regulatorne i poduzetničke uloge općine. Zapravo će odlukom o načinu davanja koncesija na korištenje mineralnih voda ova problematika biti riješena. Obzirom da Olovo raspolaže sa više izvora, potrebno je izraditi jedinstven program ponude banjsko-lječilišnih usluga koji će biti ponuđen potencijalnim turistima. Ovo podrazumijeva utvrđivanje standarda koji moraju biti ispoštovani u kreiranju određenih elemenata ponude i dodatnih sadržaja. Ova kategorizacija bi morala biti usklađena sa standardima i kategorizacijom ugostiteljskih objekata u cijeloj državi. Nositelj izrade ovog programa bi trebao biti Aquaterm uz podršku odgovarajućih tijela u Općini kako bi se izbjeglo da se određeni elementi standardizacije percipiraju kao pokušaj sprečavanja otvaranja konkurencije.

Tabela 13. Projekti u oblasti banjsko-rekreativnog turizma

Projekat objedinjavanja turističke ponude u oblasti banjskog turizma	Program analize i objedinjavanja strukture turističke ponude u oblasti banjsko-lječilišnog turizma, 10.000
	Program regionalnog povezivanja sa drugim centrima banjsko-lječilišnog turizma i ključnim nosiocima tražnje, radi zajedničkog nastupa na tržištu i promocije
	Program promovisanja turističke ponude u oblasti banjskog turizma, 30.000 godišnje, turističke zajednice i općine koje raspolažu ovim resursima

- **Program razvoja wellness i rekreativnog turizma** utemeljenog na bogatstvu termalnih voda, prirodnih ljepota voda i planina, kvalitetnim investicijama i znanju u toj oblasti turizma. Radi se o dodatnim sadržajima banjskog kompleksa koji su sve više traženi na savremenom tržištu i koji bi trebali biti uključeni u dodatnu ponudu atraktivnu potencijalnim turistima. Kako se radi o novim sadržajima za Aquaterm i Olovo najkorisnije bi bilo koristiti iskustva razvijenih centara i na taj način na principu benchmarkinga (korištenja najbolje poslovne prakse) kreirati sadržaje koji bi obogatili postojeću ponudu. Nakon završenog procesa transformacije Aquaterma i davanja koncesije na mineralne izvore, investitori će djelovati i samostalno u ovom pravcu, a Općina bi svakako trebala osigurati podršku i jedinstven nastup kako bi podržala pozicioniranje Olova kao banjsko-lječilišnog centra koji kreira raznovrsnu ponudu za različite segmente korisnika.

- **Program razvoja seoskog i eko turizma** kojim bi se javni resursi posebnog kvaliteta u smislu okolinske održivosti priveli turističkoj valorizaciji u kombinaciji sa organiziranom organskom proizvodnjom hrane na općini i uz poduzetničku ulogu investitora koji će obavljati aktivnosti u eko turizmu, koristeći i dostignuća u razvoju parka prirode Zvijezda. Cilj ovog programa je formiranje/definisanje ponude seoskog turizma a aktivnosti koje je potrebno izvršiti su sljedeće: utvrditi – inventarisati sadržaje i elemente prihvatljive za kreiranje ponude seoskog turizma; izvršiti kategorizaciju objekata i utvrditi neophodne aktivnosti na objektima koji se mogu staviti u funkciju ponude; identificirati potencijalna domaćinstva koja izražavaju interes za uključivanjem u ovu vrstu ponude, kao i stanje u kome se nalaze objekti koje posjeduju, te aktivnosti koje se na njihovim imanjima mogu realizovati; osigurati finansijsku podršku projekta kroz saradnju sa NVO ili različitim međunarodnim organizacijama čija je misija osiguranje podrške malom i srednjem biznisu; kreirati ostale sadržaje koji se mogu ponuditi turistima i uvezati se sa Turističkom zajednicom općine Olovo i turističkom zajednicom ZE-DO kantona, te turističkim agencijama koje djeluju na području ZE-DO kantona i u Sarajevu. Cilj izrade ovog programa je da se definiše konkretna ponuda u oblasti seoskog turizma koja bi bila atraktivna za potencijalne posjetioce koji borave u Sarajevu i nakon toga žele produžiti boravak u BiH. Osim toga ovu ponudu bi trebalo osigurati na web stranici Olova, zajedno sa ponudom za rafting, i to preko udruženja koje će biti kontakt sa individualnim domaćinstvima. Mogućnosti finansiranja koje se mogu ponuditi pojedinim vlasnicima su sredstva iz projekata ili saradnja sa nekom od Mikrokreditnih organizacija koje u svom portfoliju imaju i podršku razvoju turizmu. Nosilac aktivnosti na izradi ovih programa može biti neko Turistička zajednica, ali i neko od vlasnika lokalnih objekata za smještaj koji bi mogli djelovati kao posrednik u animiranju turista.

Tabela 14. Projekti u okviru turističke ponude seoskog i eko turizma

Projekat turističke ponude seoskog turizma i eko turizma	Iniciranje Programa utvrđivanja lokacija i smještajnih kapaciteta pogodnih za razvoj eko turizma i seoskog turizma. 20.000
	Utvrdjivanje kriterija za uvrštavanje među ponuđače smještajnih usluga – u saradnji sa Kantonalnom turističkom zajednicom i NVO na području općine Olovo
	Program uvezivanja potencijalnih ponuđača iz oblasti eko i seoskog turizma sa turističkom zajednicom i NVO
	Program promocije turističke ponude eko turizma i seoskog turizma, 20.000 privatni sektor, NVO

- **Program razvoja kulturno-istorijskog i vjerskog turizma** u kome se valoriziraju naslijeđene i grade nove vrijednosti lokalne kulture (etno sela, kolonije i drugi događaji). U cilju realizacije ovog programa potrebno je sačiniti popis svih navedenih lokacija na kojima se nalaze stećci sa fotografijama i snimcima stećaka, utvrditi stanje u kome se nalaze i potrebne zahvate na konzerviranju i zaštiti. Osim toga potrebno je analizirati i opisati karakteristike specifične Olovske škole o kojoj je bilo riječi i eventualno organizovati obuku i mogućnost za izučavanje iste na području Olova. Osim toga na bazi ovih spomenika – stećaka i obeliska, te vjerskih objekata koji su opisane potrebno je kreirati i izraditi lokalne suvenire koji bi djelovali na povećanje poznatosti destinacije i širenje informacija o njenim atrakcijama. U okviru ovog programa potrebno je izraditi katalog stećaka na području općine Olovo i osigurati njegovu distribuciju preko Zemaljskog muzeja u Sarajevu, ali i integrisanje ponude sa drugim mjestima koji posjeduju slične objekte i spomenike. Tako bi trebalo uvezati Olovo u neki od programa pomoći i projekata koje nude NVO organizacije, ili pak pripremiti prijedlog programa koji bi se mogao iskoristiti ukoliko se pojavi zainteresovana organizacija. Sličan primjer može se naći u projektima organizacije Mozaik koja uvezuje sve općine koje su na bilo koji način vezane za srednjovjekovnu Bosnu i bosansko kraljevstvo.

Tabela 15. Programi u oblasti kulturnog nasljeđa

Projekat turističke ponude u oblasti kulturnog nasljeđa	Program istraživanja i inventarisanja potencijala za razvoj kulturnog nasljeđa na području Općine Olovo i susjednih općina 10.000, Budžeti općine Olovo i susjednih općina
	Program kreiranja turističke ponude za segment kulturnog turizma Fondovi sufinansiranja preko NVO
	Promovisanje kulturnog nasljeđa na području ZE-DO kantona, 30.000 godišnje, Turistička zajednica ZE-DO kantona, općinski budžeti
	Program privatno – javnog partnerstva u cilju tržišne valorizacije ovog segmenta ponude, Općina Olovo

Navedeni programi treba da budu osnova za aktiviranje prirodnih resursa, resursa znanja i kapitala i poduzetničkih sposobnosti investitora i operatera u turizmu, te kapaciteta administracije na razini općine i kantona za stvaranje uvjeta za uspješan razvoj turizma.

8. ZAKLJUČAK

U okviru provedene analize potencijala i mogućnosti za razvoj turizma na području općine Olovo sa posebnim naglaskom na razvoju banjsko-rekreativnog turizma zaključeno je da širi prostor općine raspolaže značajnim prirodnim, ali i izgrađenim potencijalima za razvoj turističke ponude. Pri tome je riječ prije svega o postojanju prirodnih mineralnih i termalnih izvora vode, kao i vodenih potencijala koji su značajna podloga za kreiranje ponude za turiste i izletnike, ali i sadržaja na vodi – ribolova, raftinga i slično.

Osim ovih, prirodnih potencijala, izuzetno značajne pretpostavke za razvoj turističke ponude općina Olovo baštini iz svoje bogate kulturno-istorijske baštine, posebno kroz izuzetno značajna područja na kojima se nalaze stećci, ali i vjerski objekti koji imaju posebno značajno mjesto i ulogu među vjernicima na prostoru Bosne i Hercegovine. Uz to postoji i nekoliko vrlo značajnih spomenika iz različitih perioda, koji su bogata podloga za kreiranje turističke ponude.

Na bazi evidentiranih pretpostavki za razvoj turističke ponude, posebno u svjetlu savremenih turističkih kretanja i povećanja interesa za kulturno-istorijski turizam, predložene su strategije za razvoj turizma na području općine. U kreiranju prijedloga u obzir su uzete mogućnosti u pogledu penetriranja postojećih tržišnih segmenata ali i proširenja tržišta i kreiranja ponude veće vrijednosti. Ove alternative vođene su prevashodno činjenicom da je potrebno raditi na daljem razvoju tržišta i proširiti tržišni potencijal u odnosu na postojeće, relativno ograničene tržišne segmente.

U tom kontekstu predložene su i moguće varijante za JZU Aquaterm, kao ključnog subjekta u kreiranju banjske ponude na području općine Olovo. Na temelju tih prijedloga su izvršena i predviđanja budućih uticaja proširenja ustanove, te efekata koje bi to proširenje imalo na kreiranje turističke ponude. Konačno, u okviru predloženih grupa razvoja različitih turističkih sadržaja, dati su i prijedlozi nekih programa koje bi trebalo uraditi u narednom periodu, kako bi se omogućila implementacija ove Strategije.

Pri tome je važno naglasiti da implementacija Strategije zavisi od odluke općine i općinskog vijeća u pogledu usvajanja prioriteta u budućem razvoju. Ključna dilema koja pred općinom stoji odnosi se na opredjeljenje između ekološkog razvoja, odnosno razvoja ekološkog turizma i ekološke proizvodnje u odnosu na odobrenje za građenje mini hidrocentrala. Naime, postojeći zakon ostavlja mogućnost samoinicijativnog podnošenja zahtjeva od strane investitora (bez raspisivanja tendera i koncesija) i kao posljedica toga u ZE-DO kanton prispjelo je već nekoliko sličnih zahtjeva. Odnose se na građenje mini hidrocentrala na području rijeka Krivaje, Bioštica i Stupčanice.

Postojeća zakonska regulativa iziskivala je očitovanje općine Olovo i procjenu postojanja javnog interesa da se odobri gradnja istih. Temeljem toga zahtjevi su odbijeni, što ni u kom slučaju ne predstavlja završenu priču o ovoj temi. Ukoliko općina ne zauzme jasan stav i usvoji strateška opredjeljenja za razvoj koji isključuje ovakav oblik aktivnosti očekivati je da će se zahtjevi periodično ponavljati i ne postoji nikakva garancija da neka od budućih političkih opcija neće dati odobrenje za iste.

Iako bi izgradnjom ovih hidrocentrala odgovornost sportskog društva bila znatno smanjena, činjenica je da bi saglasnost za iste imala dugoročne posljedice na mogućnost ekološke zaštite i održivost prostora u cjelini.

Situaciju dodatno komplicuje činjenica da su u prethodnom periodu već dodijeljene tri koncesije Orlja, Čuda (Stupčanica), te činjenica da općina u ovom trenutku (bar prividno) ima više interesa da odobri građenje mini hidrocentrala, jer bi na taj način ostvarila kakav takav prihod od koncesija. Nasuprot tome, raspoloživi potencijali za razvoj ekološke turističke ponude, koji trenutno nisu aktivirani za općinu predstavljaju samo potencijalnu šansu. Međutim, potencijalna opasnost od donošenja odluke i oportunitetni troškovi nemogućnosti „popravke“ onoga što bi gradnja hidrocentrala učinila općini su nesagledivi. Stoga smatramo daleko boljom alternativom opredjeljenje za razvoj ekološki održivog prostora.

Osim ovoga dodatni problem je i struktura privrede na području općine Olovo. Naime, rudarstvo i šumarska obrada drveta u značajnoj mjeri su u koliziji sa opredjeljenjima za održavanje ekološki održivog i zaštićenog prostora pogodnog za razvoj ekološkog turizma. Stoga je potrebno opredijeliti se za jednu od raspoloživih alternativa:

- a) Ekološki turizam obzirom da ostali potencijali korišteni u prethodnom sistemu više ne mogu biti dovoljna podloga za dalji razvoj općine u zaoštrenim uslovima konkurencije na tržištu;
- b) Razvoj zdravstvenog turizma sa elementima seoskog, planinskog i sportskog turizma, koji će podrazumijevati usvajanje odluka o zaštićenim zonama u skladu sa kriterijima poznatim u oblast turizma i zaštite okoliša. To bi podrazumijevalo selektivno prihvatanje odluka u oblasti pokretanja privrednih aktivnosti. Na ovaj način će se osigurati vrlo ozbiljan pristup i zaštita do sada neugroženog prostora, ali i spriječiti donošenje odluka koje bi onemogućile razvoj elemenata turističke ponude nespojivih sa zagađenim prostorom.
- c) Opredjeljenje za rudne i šumarske djelatnosti kao primarni oblik privrede, što bi ugrozilo mogućnost razvoja gore navedenih oblika. Smatramo ovo najmanje prihvatljivom varijantom, obzirom da u ovim oblastima nije više moguće ostvariti održive konkurentne prednosti.

9. REGULATIVA, LITERATURA I PRILOZI

U realizaciji izrade Studije korišteni su sljedeći zakoni i odredbe kao podloga:

- Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine (Sl.glasnik BiH 32/02, 56/04)
- Zakonom o politici direktnih stranih ulaganja (Sl. glasnik BiH br. 1/97)
- Zakon o svojinsko pravnim odnosima (Sl. novine Federacije BiH, br. 6/98)
- Zakon o privrednim društvima (Sl. novine Federacije BiH, br. 23/99, 45/00, 2/02, 6/02 i 29/03).
- Zakon o javnim preduzećima (Sl. novine Federacije BiH, br. 8/05).
- Zakona o koncesijama Federacije BiH (Sl.novine FBiH 40/02, 61/06)
- Zakon o koncesijama Zeničko-dobojskog kantona (Službene novine Zeničko-dobojskog kantona; broj 05/03)
- Zakon o privatizaciji preduzeća (Službene novine Federacije BiH; broj 27/97; 8/99; 32/00; 45/00; 61/01)
- Dopuna Zakona o privatizaciji preduzeća (Službene novine Federacije BiH; broj 42/06)

U realizaciji projekta korišteni su sljedeći izvori i dokumenta:

1. Domazet, A. ed al. (2007): Organska hrana – pokretač ruralnog razvoja u Bosni i Hercegovini, Ekonomski institut Sarajevo
2. Ogorelc, A. (2001): Mednarodni turizem, Ekonomsko-poslovna fakulteta Univerze u Mariboru, Maribor
3. Wood, M.E. (2002): Ecotourism: principles, practicies, policies for sustainability, UNEP, Paris
4. Zavod za regionalno i prostorno planiranje i izradu analiza Sarajevo, „Studija o mogućnosti razvoja turizma na području općine Olovo“ 1968.
5. Poljoprivredni institut Sarajevo, Udruženje građana za ljekovito i aromatično bilje Srajevo, „Etnocenološki i farmakognosijski aspekti herbalngog sektora – karta općine Olovo“, 2005. godine
6. Insitut za organizaciju i ekonomiku Sarajevo, „Strategija obnove i razvoja privrede i privredne infrastrukture na području općine Olovo“ Sarajevo, marte 1996. Godine
7. Centar za ihtiologiju i ribarstvo, „Ribarstveno-gospodarska obnova općine Olovo“ SRD „Orlja“ – Olovo, Sarajevo, decembra 2004.
8. Banjsko-klimatska mjesta Bosne i Hercegovine
9. Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona, Tourist ifno ZE-DO kantona“
10. Informacija o stanju vodenih tokova i izvorišta sa posebnim osvrtom na termalna izvorišta, Olvoo april 2006. godine